

EESTI KIRJANDUS

1934 № 12

SISU:

Toimetaja Joh. V. Veski lahkudes.

J. TAMM: Dr. Mihkel Veske aastail 1881—83.

A. LOORING: Prof. M. J. Elseni vanemad ja noorpõlv.

I. ORG: Eesti pideva ajakirjanduse eelkäijad.

O. URGART: Johannes Semper — Armukadedus.

D. PALGI: Mait Metsanurk — Ümera jõel.

P. VIIDING: Johannes Barbarus — Tulipunkt.

E. HUBEL: Leida Kibuvits — Paradiisi pärisperenaine.

K. EHRMANN: Marta Kuus — Põhjakaare all.

A. PALM: Noorsoojutte ja lapsepõlvemälestisi.

A. VAIGLA: Arno Raag — Õudne õõ.

A. PALM: Aleksis Kivi — Nõmme kingsepad.

K. LEICHTER: Eesti muusika almanak I.

Eesti raamatute üldnimestik 1929. a. alates, 59. ja 60. poogen.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1934 ASUTATUD 1906. XXVIII

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI.
Abitoimetaja D. PALGI (arvustised).

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRUIIS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõrjate tagasisaamiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitõrjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitõrju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläinud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumis-aega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü, Rüütli 4, tel. 2-66.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-94.

„SuurKarja 23, t. (2)15-13.
K/ü. „Rahvapälikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Kuulutised teksti järel: lehekülj 30 kr., pool lehekülje 15 kr., veerand lehekülje 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXVII (1930—1933) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

urturg 12 Tartus, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

DETSEMBER 1934

NR. 12

Toimetaja Joh. V. Veski lahkudes.

Eesti Kirjanduse Seltsi eestseisuse koosolekul 29. mail 1915 valiti „Eesti Kirjanduse“ vastutavaks toimetajaks Joh. V. Veski. Vene riigivõimudelt järgnes kinnitus sama aasta 15. juulil. Peale esimest paari normaalsemat aastat muutus kuukirja toimetamine eriti raskeks 1918. ja 1919. a-l, millal kõik jõud olid seotud eeskätt Vabadussõjaga, ja nii tuli Joh. V. Veskil kuukirja toimetada üksinda, saades vaid kord aastas toimetuse kokku. Pärast Vabadussõja lõppu ei muutunud „Eesti Kirjanduse“ toimetaja töö hõlpsamaks, alles 1929. aastast alates on toimetajat tulnud toetama järjekindel toimetusliikmete kaastöö.

Joh. V. Veski on kogu selle aja jooksul näidanud erakordset armastust ja hoolt oma ülesande vastu.

„Eesti Kirjandus“ on andnud võimaluse käsitleda rahvuskultuurilisi probleeme ja avaldanud rahvuslike teaduste alalt pika rea uurimusi, materjale jne., mille tähtsus pole ilmunisaastaga kustunud, vaid järjest laienenud, andes pidevate teistele uurimustele ja põhjustades oma eeltöödega teiste sugulasuurimuste tekkimist ja teostamist. Särasena on „Eesti Kirjandus“ elavaks teguriks eesti kultuurilises arenemises ja toimetaja osa selle soliidse teostamises pole mitte väike. Täiel määral toimetaja teeneks tuleb lugeda kuukirja keelilise ühtluse kõrget taset, mispärast ta on kujunenud emakeele õpetajaile ja ka teistele huviosalistele õigekirjutuse küsimustes autoriteetseks rakenduskohaks.

Ligi 20-aastase töö järel on Joh. V. Veski otsustanud lahkuda „Eesti Kirjanduse“ toimetaja kohalt, lõpetades oma tulemusrohke tegevuse kuukirja eelmise numbriga ning toimetuse koosolekuga 3. XII 1934. Mitte ainult toimetatud kuukirja suur maht (ligi 12 500 lk.), pikk aeg ja rohke sisu, vaid eriti Joh. V. Veski alati väsimatu ja anduv töö on teeninud suurima tunnustuse ja tänu nii kuukirja väljaandjalt kui lugejailt ja praegusel toimetusel on hea meel seda siinkohal kinnitada.

„Eesti Kirjanduse“ vastutava ja tegeva toimetaja ülesandeid täidab käesolevast numbrist peale Seltsi teaduslik sekretär D. Palgi.

Toimet us.

Dr. Mihkel Veske aastail 1881—83.

1882. a. 5. (17.) okt. sõitsid Riist mõned senaator N. A. Manassein'i revisjoni-ametnikud Tartu kohtuid ja linnavalitsust reviderima. Teise päeva õhtul nad saabusid kohale ja võtsid korteri hotellis „Bellevue“ Kivisilla juures.

Kohtute reviderimist toimetati osalt kohturuumides, enamasti aga revisjoni-ametnikkude korteris, kuhu toodi kohtuakte kinnistes kastides politsei saatel. Ühel õhtupoolikul, kui ametnikud töötasid kohtutoimikute kallal, neid lugedes, vastavate seaduseparagrahvidega kõrvutades, võrreldes mõnda ka kaebe- ja palvekirjadega, mis asjaosaliste poolt olid saadetud reviderivale senaatorile, tuli hotelli portjee neile „meldima, et all ootab keegi, kes soovib kohtuhärrade vahelträäkija jutule“. Jutulesoovija lasti kohe üles (teisele korrale) numbrisse kutsuda. See oli intelligentse välimusega noormees, mäletatavasti üliõpilane; ta ütles enda olevat dr. M. Veske poolt saadetud kuulama, kus ja kunas oleks viimasel võimalik kõnelda senaator Manasseini ametnikkude tõlgiga ühe tähtsa asja üle. Saanud noormehelt dr. Veske aadressi, palusin teda teatada doktori-härrale, et ma külastan teda teisel päeval pärast kella 3, kui ametnikud lõunastavad ja mul on vaba aega.

Järgmisel päeval läksin otsima dr. Veske korterit, mille võrdlemisi kergesti leidsin. See oli Emajõe tänavas nr. 3, Rassi majas, alumisel korral. (Praegu kuulub maja P. Ingermannile.) Talitaja avas mulle ukse ja juhatas mind keeleuurija töötuppa. Seal suure kirjutuslaua taga istus ülikooli lektor ja lehitses paksu raamatut. Raamatuid oli tal ümberringi — riiuileil, toolidel, hunnikuis põrandal. Peale vastastikust tutvumist ta vabastas ühe tooli raamatute alt ja pakkus mulle istet. Kohe toodi lauale auravad teeklaasid ühes kõigega, mis tee juurde kuulub. Paksu raamatut kõrvale lükates sõnas Veske: „Olen juba aastaid eesti keelt uurinud, aga siiski ei saa peaaegu ühtegi päeva läbi ilma Wiedemann'ita (s. t. W. sõnaraamatuta). Otsisin praegu neid sõnu, mis eestlased on aegade jooksul laenanud teistelt rahvastelt; tahan nende sõnade üle teadusliku töö kirjutada.“ Võttis siis lauasahtlist saksakeelse käsikirja ja pani lauale öeldes: „Selle paberi üle tahtsingi teiega rääkida; see on mõisnikkude poolt kokku seatud maaomavalitsuse-seaduse projekt.“ Nagu sissejuhatuseks ta jutustas siis, kuidas seaduseprojekt oli tema kätte sattunud.

Ühel septembri hilisõhtul tulnud dr. Veske poole keskealine mees, kirjamapp kaenlas, ja soovinud temaga nelja silma all veidi kõnelda. Kirjutustoa, kuhu külaline viidud, nimetanud ta ennast mõisnik N. teenriks ja hakanud rääkima oma asja, mispärast ta tulnud. Mõisnik N. korteris (linnas) peetud viimaseil nädalail õhtuti koosolekuid, millest kitsam ring mõisnikke osa võtnud. Seal

loetud neile midagi ette, arutatud seda, vaieldud — vahel üsna ägedasti. Ukse taga kuulates saanud tema (teener) kõigest sellest niipalju aru, et plaanitsetakse uut seadust Liivimaale. Pärast koosolekuid olnud kirjutuslaual need paberid, mis ta kaasa toonud, seepärast ta arvanud, et neis ongi uus plaanitsetav seadus kirja pandud. Mõisnik N. sõitnud üheks nädalaks maale oma mõisa, kuna paberid portfelliga jäänud kirjutuslauale. Kui mõisniku proua ja lapsed olid heitnud puhkama, võtnud ta portfelli paberitega ja toonud Veske poole. Pabereid doktori kätte andes ta palunud teda öösi nad läbi lugeda ja kui neis peaks leiduma punkte, mis oleksid rahvale kahjulikud, siis astuda samme nende kõrvaldamiseks. Selleks oleks tema arvates vaja saata palvekirri keisri saadikule — senaatorile, temale palvekirjas ära seletada, mispärast need punktid oleksid kahjulikud rahvale, ja teda paluda, et ta laseks nad maha kustutada või muuta enne, kui uus seadus keisri poolt kinnitatakse. Lahkudes öelnud, et tuleb varahommikul paberite järele: ta pidavat asetama nad kirjutuslauale, enne kui mõisniku perekond ärkab. Paberid läbi lugenud, lasknud Veske üliõpilasel, kes sel õhtul tema juures töötanud, öösi teha neist ära kirja. Hommikul pabereid teenrile kätte andes, Veske kinnitanud tema arvamust, et neis on tõesti uus plaanitsetav seadus kirja pandud. Omalt poolt ta töötanud rahva huvide kaitseks kõik teha, mis temal võimalik.

Selle järel Veske tutvustas mind seaduseprojektiga, lugedes mulle tähtsamad §§ ette ja lisades neile oma märkusi. Seal esitatud maaomavalitsuse kava oli üldjoontes järgmine.

Maaomavalitsus on kolmeastmeline, kusjuures alam üksus on kihelkond, teine üksus — maakond (kreis), kolmas — kubermang. Sellele vastavalt on ka otsuseid tegevad (määravad) asutised kolmesugused: 1) kihelkonna-konvent (Kirchspiels-Convent), 2) kreisipäev (Kreistag), 3) laiendatud maapäev (erweiterter Landtag).

Kihelkonna-konvent koosneb mõisade ja valdade esindajaist: iga rüütlimõisa poolt üks ja iga valla poolt üks esindaja (saadik). Kreisipäevale valib iga kihelkonna-konvent oma liikmete seast häälteenamusega kaks saadikut. Laiendatud maapäevale valib iga kreisipäev oma liikmete seast häälteenamusega väikemaapidaajate (talupoegade) esindajad (2—4). Kihelkonna-konventi ja kreisipäeva võimkond ja ülesanded sarnanevad üldiselt Vene maakonna-semstvo omadega. (Vene semstvo-omavalitsus oli kaheastmeline: maakonna- ja kubermangusemstvo.) Maapäeva õigused, mis on suuremad kui Vene kubermangusemstvol, jäävad endiseks.

Endisel ajal oli igal rüütlimõisal oma vald, seega rüütlimõisade arv kihelkonnas võrdne valdade arvuga. Mõisnikkude seaduseprojekti järgi oleks mõisnikkudel ja talupoegadel olnud ühe-

palju esindajaid kihelkonna-konvendi koosseisus: igal mõisal üks ja igal vallal üks. Seega oleks alanud kahe seisuse üheõigusluse põhimõtte teostamine.

Nõnda mõtelnud Veske pärast projekti lugemist ja olnud üllatatud mõisnikkude meelemuutusest, sest alles mõne aasta eest olnud nende seisukoht üheõigusluse küsimuses sootuks vastupidine. Kui C. R. Jakobson avaldas 1878. a. „Sakalas“ nõudmise, et talupojaseisusel olgu mõisnikuseisusega ühesugune õigus maaomavalitsuses, sattus ta mõisnikkude viha alla: nad süüdistasid teda maksva seadusliku korra aluste õõnestamises ja sotsialismis, mille tagajärjel „Sakala“ suleti siseministri poolt kaheksaks kuuks „kahjuliku sihi“ pärast. Mõisnikkude seisukoha muutmise põhjusi otsides Veske hakanud viimaks kahtlema projekti koostajate tõsisel soovis kahe seisuse üheõiguslust tegelikult maksuma panna. Ta oli varemini kuulnud ühe uue rüütlimõisa asutamisest, järelikult peavad olema seaduseparagrahvid, mis seda võimaldavad. Ja võib juba ette näha, et mõisnikud ei jäta kasustamata seda võimalust tulevikus, arutanud Veske endamisi. Nad hakkavad uute rüütlimõisade asutamise teel suurendama oma esindajate arvu kihelkonna-konventide koosseisus, ja kui neil on seal häälteenus, saavad nad häälteenususe ka kreispäevadel; laiendatud maa-päeval on neil niikuinii suur häälteenusus kindlustatud. Ja tulemus oleks see, et näilise üheõigusluse sildi taga mõisnikud säilitaksid oma endise ülevõimu maaomavalitsuses. Sedaviisi Veske oli jõudnud otsusele, et kõnesolev seaduseprojekt ei ole vastuvõetav väikemaapidajaile, sest ta ei kindlusta neile üheõiguslust mõisnikkudega tulevases maaomavalitsuses. Ta tahtis seda teatavaks teha Tartus viibivaile revisjoni-ametnikkudele ja nende kaudu ka revideerivale senaatorile. Tema vene keele oskus oli aga üsna puudulik, seepärast soovis ta minu abi oma asja esitamiseks. Võtsin meeleldi vahemehe ülesande endale ja palusin teda lasta üliõpilasel valmistada minu jaoks seaduseprojekti ära kirja, et võiksin anda nad tutvumiseks revisjoni-ametnikkudele.

Kolmanda päeva õhtul külastasin jälle Vesket. Seaduseprojekti ära kirjad olid valmis ja ma sain nad kätte. Kui küsisin, milline oleks töötasu nende eest, vastas doktor: „See on küll osa seda tööd, mida teeme tasuta oma rahva heaks, aga vaeselt tudengilt ei või siiski nõuda tasuta tööd; talle kuluks ära selle õise töö eest — kui võimalik — üks rubla kirjutuspöogna pealt.“ Võtsime poognate arvu kokku ja ma tasusin arve. Siis Veske jutustas mõnda neist tõist, mida ta tegi enamasti tasuta rahva heaks ja millist tööd tal oli õige palju. Sagedasti käis linnast ja maalt inimesi temalt nõu küsimas ja juhatust otsimas väga mitmesuguseis asjus, kusjuures lasti ka valmistada palvekirju ametiasutistele. Tööd eesti seltsides, kus ta oli tegev, nõudsid oma jagu aega. Manasseini revisjoni ajal tuli Veskele hulk tööd juurde. Valla-

ametnikud ja teised maainimesed pöördusid abi otsides Veske poole, kui neil oli vaja valmistada palve-, kaebe- või märgukirju revideerivale senaatorile. Kanepi kihelkonna valdade poolt senaator Manasseinile saadetud kollektiivne märgukiri, mis Veske abil koostatud, oli täielikumaid eesti valdade märgukirjade hulgas nii punktide (sooviavalduste) arvult kui ka nende põhjendusest. Selles märgukirjas kirjeldatakse puudusi ja pahesid Liivimaa agraroludes, ühiskondlik-politilistes vahekordades, kohtu- ja koolikorralduse alal ja palutakse nende puuduste kõrvaldamist tarbekohaste uuenduste teel.

Nende kõrvaliste tööde kohta Veske tähendas, et nad hakkavad tal üle jõu käima — ei lase teda anduda teaduslikule tööle. Tal oli alustatud kaks suuremat tööd, aga kumbagi ta ei saanud korralikult jätkata — aja puudusel; need olid: suure saksa-eesti sõnaraamatu koostamine ja uurimus eesti keeles leiduvaist laensõnadest. Esimene töö jäigi pooleli, teisest valmis üks osa Kaasanis: *Славяно-финскія культурныя отношенія по даннымъ языка, 1890.*

Igakord kui Veske juurest tagasi hotelli tulin, ma märkisin kõneluste sisu võimalikult täpsalt üles ja informeerisin kõigest revisjoni-ametnikke, kelle nõusolekul ma Vesket külastasin.

Enne Tartust lahkumist läksin kolmandat korda dr. Veske juurde. Tahtsin aru anda selle ülesande täitmisest, mille olin võtnud endale esimesel külastamisel. Nüüd võisin talle teatada, et tema algatatud asi hakkab liikuma. Mõisnikkude seaduseprojekti ära kirjad ma andsin revisjoni-ametnikkudele tutvumiseks, jutustasin neile algupärandi öisest rändamisest mõisnik N. kirjutuslaualt dr. Veske juurde, viimase eitavast suhtumisest projektile ja selle põhjustest. Ametnikud leidsid Baltimaa kohalikkude seaduste III jaost need paragrahvid (602 ja 612), mille põhjal võib asutada uusi rüütlimõisu. Revisjoni-ametnik Aleksander Papkov (Piotrkovi ringkonna kohtu prokuröri abi), kes pidi teistest varemini Riiga sõitma, oli valmis edasi andma seaduseprojekti ära kirja senaator Manasseinile ja temale seletama, et kui projekt antud kujul saaks seaduseks, ei tooks see tunduvat muudatust maaomavalitsuse tegevusse, sest mõisnikkudel on võimalik uute rüütlimõisade asutamise teel suurendada oma esindajate arvu maaomavalitsuses ning seega säilitada oma ülevõimu.

Veskel oli heameel, et ta oli saanud täita oma kohuse rahva vastu, nagu ta oli töötanud seaduseprojekti toojale (mõisniku teenrile).

Sel aastal, nagu eelmiselgi (1881), juhtus maal mõisades ja Tartu linnas salapäraseid tulikahjusid, kus süütajad jäid avastamata ja süütamise põhjused selgitamata. Revisjoni-ametnikkude Tartus viibimise ajal juhtus ka siin kaks tulikahju süütamist, millest linnas paljus kõneldi. Küsisin Veskelt, kuidas tema arvates

võiks seletada neid sagedasti korduvaid tulesütitamisi. Tema nägu muutus süngeks ja ta vastas nagu ärritunult, et oletusi nende saladuslikkude tulikahjude kohta olevat kuulda mitmesuguseid, aga usaldusväärset seletust ei teadvat keegi anda. Polevat temalgi tulesütitajaist midagi kindlamat teada, ehk küll sakslased just t e d a kahtlustavad tulesütitamiste organiseerimises. Tõi siis näiteid sellest kahtlustamisest.

Eelmise aasta suve lõpul Veske sõitnud Viljandimaalt Tartu poole. Riia maanteel, umbes paarkümmend versta Tartust, õhtuhämaruses sõitnud talle vastu kaks ratsameest ja käskinud tal peatuda. Need olnud Tartu sillakohtu ametnikud — marsskommisarisid. „Kust sõidate?“ küsitud Veskel. — Sõidan Viljandimaalt Tartu. — „Mis see seal on?“ küsinud ametnik, käega Võru maantee poole näidates. — Nähtavasti tulekuma. — „Muidugi tulekuma — t u l i k a h j u kuma; aga kas siis Viljandimaa seal kandis on, et ütlete ennast Viljandimaalt sõitvat?“ Veskel kihvatanud sees selle avaliku kahtlustamise pärast, ta kostnud aga näilise rahuga ja kindlalt: „Kui vajate teateid minu praeguse sõidu kohta, siis võib neid anda minu voorimees, kes jääb paariks päevaks linna; ta võib homme ilmuda sillakohtusse ja üksikasjaliselt kirjeldada sõitu: kust ja kudas välja sõitsime, kus peatusime — hobust turgutasime, ise kehakinnitust võtsime jne. Või kui on tarvis ametlikke teateid minu teekonna alguse ajast ja kohast, võib neid saada Viljandi sillakohtu kaudu kohalikul vallavanemalt.“ Selle peale ratsalised eemaldunud ja Veske jätkanud sõitu.

Tartu politseimeistrist arvas Veske, et see suhtub temasse heatahtlikult ja usaldab teda. Rast lasknud ta enda juurde kutsuda ja teinud talle ettepaneku: ta informeerigu politseid kõigest sellest, mis rahvas arvab maal ja linnas korduvaist mõistatuslikest tulikahjudest. Oma ettepanekut ta põhjendanud sellega, et Veske juures käib peaaegu iga päev maalt ja linnast inimesi nõu küsimas mitmesuguseis asjus, sest laialt tuntakse tema vastutulelikkust kõigile abiotsijaile; seepärast oleks tal võimalik oma külastajate suu läbi teada saada rahva seas liikuvaid kuuldusi ja arvamusi, kui ta ettevaatlikult juhib jutlemise küsimustele: mis otstarbel süüdatakse maal mõisahooneid ja Tartus jõukamate kodanikkude maju? kes on süütajad ja nende juhid? „Informeerige mind kord nädalas kõigest kuuldust, mina omalt poolt informeerin maakonnapolitseid (sillakohut) ja nõnda ühel nõul töötades saame rutemini kurjategijate jälile,“ lõpetanud Rast oma ettepaneku.

Veske katsunud sellele vastu rääkida, vabandades, et tal puudub osavus sääraсте asjade uurimiseks, ent Rast sundinud ta vaikima, hüüdes mõjuvalt: „Doktori-härra, linna ja maa rahu ja heakorra nimel palun teid, aidake meid oma kaastööga meie raske ülesande täitmisel!“ Ja Veske käinudki pikemat aega igal nädalal teatud päeval ja tunnil politseimeistril „informeerimas“. Tege-

likult kujunenud nende osad küll vastupidisteks. Et Veskel polnud politseile midagi tähtsat teatada, jutustanud Rast talle kuuldusist-olest, mis maal ja linnas liikusid, ja seoses nendega nimetanud isikuid, kelle kohta pärinud Veskel teatmeid. Juba esimesel „informatsiooni“ tunnil Rast küsinud Veskel: „Mis teevad teie juures teoloogia üliõpilased Fernando Buschmann ja Heinrich Raska, kes teid sagedasti õhtuti külastavad? kas nad tegelevad ka poliitikaga ja käivad maal agiteerimas?“ Veske vastanud, et tal on teoksil suur saksa-eesti sõnaraamat, mille koostamisel nim. üliõpilased teda avitavad; et neil pole huvi politika vastu ja nad ei käi kuski agiteerimas. Teisel nädalal politseimeister küsinud muu seas: „Mis asju ajab Kärkna valla Tuisu talu peremees Juhan Reimann, keda nähakse sagedasti linnas liikuvat ja kes aeg-ajalt ka teid külastab?“ Veske üllatunud kuuldes, et Rastil on nimepidi teada ka maainimesi, kes mõnikord tema juures käivad. Ta seletanud nüüd pikemalt Kärkna kroonuvalla peremeeste asjast, mis ta oli kuulnud J. Reimannilt. Tapa-Tartu raudtee ehitamisel võetud Kärkna talukruntidest hulk maad raudtee alla ja lubatud peremeestele võõrandatud maa eest tasu. Seni aga on see tasu neil saamata. Nad on korduvalt saatnud kirju Riigimaade valitsusele Riiga ja palunud tasu küsimuse kiiremat otsustamist, kuid asjata. Juhan Reimann käinud mitu korda linnas juhatust otsimas, kuhu tuleks saata pälvekiri või saadikud, et Kärkna peremehed võõrandatud maa eest tasu rutemini kätte saaksid.

Märgates Veske ärevust, Rast püüdnud teda rahustada, seletades, et linnapolitsei töötab kontaktis maakonnapolitseiga ja selle tõttu on tal andmeid ka maainimeste kohta, kes politsei tähelepanu äratanud. Ta nimetanud Tuisu peremeest ainult selleks, et aidata Veskel meelde tuletada, kui ta on kuulnud midagi tulikahjust, mis hoiavad meeli ärevuses maal ja linnas.

„Minu seisukord on praegu üsna imelik“, tähendas Veske, „ühelt poolt kahtlustatakse mind tulesütitamistes, teiselt poolt aga nõutakse minu kaastööd sütitajate tabamiseks.“

Veske veel ei teadnud, et ta seisis politsei valve all. Hiljemini ta kuulnud ühelt politseiametnikult, et siseministri korraldusel politsei jälginud teda maal ja linnas, sest teda kahtlustatud tulesütitamiste organiseerimises.

1883. a. kevadel — maikuu — senaator Manassein ühes mõne ametnikuga revideeris Tartu kohtuid, ameti- ja õppeasutisi. Ülikoolis professorite ja teiste õppejõudude esitlemisel ta kõneles igauhega neist tema riigikeeles: Vene riigi alamatega vene keeli, riigisakslastega saksa keeli, prantsuse keele lektoriga prantsuse keeli. Kaks viimast keelt oli senaator juba nooreas põhjalikult omandanud ja kõneles neid sama vabalt kui vene keelt. Tutvunud ülikooliga, ta külastas keskkooli, kus teda eriti huvitas vene keele

ja kirjanduse õpetamine. Kohtuid revideerides jätkati seda tööd, mis oli alustatud 1882. a. oktoobris.

Ülikooli revideerimise päeva õhtul külastasin dr. Vesket. Ta oli kõigepealt huvitatud sellest, kuidas revideeriv senaator suhtub rahva soovidesse, mis olid talle esitatud kollektiivseis märgukirjades, oli ta ju ise nende koostamisest osa võtnud. Avaldasin talle mõnda, mis mul teada oli ja millest oli lubatud anda informatsiooni kõrvalistele isikuile. Teatasin ka, et revisjoni-ametnik A. Papkov oli mõisnikkude seaduseprojekti ära kirja edasi andnud Manasseinile ja juhtinud tema tähelepanu neile kohaliku seaduse paragrahvidele, mis võimaldavad uute rüütlimõisade asutamist ja seega tulevikus mõisnikkude esinduse suurendamist maaomavalitsuses. Tutvunud projektiga ja Balti Eraseaduse III jaos §§-ga (602 ja 612), senaator sõnanud kindlal toonil: „Selle eest juba hoolitsetakse, et seaduseprojekt antud kujul riiginõukogus läbi ei lähe. Kui ta praegusel kujul saaks seaduseks, siis oleks lugu nõnda, kui on öeldud Matteuse evangeeliumis (27, 64): viimne pettus oleks pahem kui esimene.“

See sõnum rõõmustas Vesket, aga üks teine asi oli sel päeval häirinud tema tuju. Ta kurtis, et tal ülikoolis senaatori küsimusele vastates juhtunud rumal keeleviga. Senaator küsinud muu seas: „Mitu aastat olete Tartu ülikoolis ametis olnud?“ Ta vastanud kahe sõnaga: *вооssemгооdу*. Kohe peale seda sõna „goodu“ tundunud talle millegipärast ebasobivana antud vastuses. Ülikoolist koju tulnud, ta otsinud vene keele grammatika üles ja vaadanud sealt järele. Seal leidunudki ääremärkus, tema oma käega gümnaasiumis kirjutatud, et sõna „god“ ei sobi igale arvsõnale, ka vorm „goodu“ ei olnud õigel kohal; õige vastus oleks: *вооssemleet*. „Mul on tuline häbi selle keelevea pärast,“ hädaldas doktor; „olen ju omal ajal Tartu gümnaasiumis kolm aastat vene keelt õppinud, siis mitu semestrit kuulanud Leipzigi ülikoolis professor August Leskien'i loenguid võrdlevast slaavi keelte grammatikast ja nüüd — ei oska õieti anda vene keeles niisugust lihtsat vastust, kui pealegi õige sõna oli juba antud senaatori küsimuses: *Сколько лет состоите на службе в университете?*

Tahtis nüüd hakata praktiliselt vene keelt õppima, et tulevikus ei korduks sarnast blamaaži.

Tagasi hotelli tulnud, kuulsin senaatori-ametnikke üksteisega ülikoolist saadud muljeid vahetamas. Saratovi kohtupalati abiesimees G. Gasman tegi dr. Veske kohta märkuse: „kohe näha, et on teist rassi mees“. Millest oli näha see rassiline erinevus, seda ma ei kuulnud, aga toonist võis märgata, et märkus ei olnud kiituseks Veske esinemisele ülikoolis.

Mis võis põhjustada dr. Veske kahtlustamist tulesütitamistes maal ja linnas?

See oli peamiselt ärevus, mis valdas balti-saksa ringkondi möödunud sajandi 80-ndate aastate alul. Eesti rahvuslik liikumine oli sel ajal kujunemas senisest radikaalsemaks; nii kohalikes eesti ajalehis kui ka vene ajakirjanduses hakati nõudma reforme Baltimaa olukorras, eriti maaomavalitsuses, kus seni kohalik aadl-kond oli esinenud ainsa täieliku peremehena. Seniste ajalooliselt kujunenud olude ja asutiste kaitseks lasti trükkida 1882. a. Leipzigi venekeelne brošüür „Нашъ остзейскій вопросъ“, mis oli määratud vene seltskonnale „huvi äratamiseks Baltimaa vastu“. Toimetaja kinnitab eessõnas, et ta on kujutanud Balti olusid erapooletu vaateleja seisukohast, kusjuures teda on juhtinud ainult üks soov — „olla objektiivseks tõe tunnistajaks“. Brošüüris käsitletakse Eesti- ja Liivimaa agraarolusid ja ühiskondlik-politilisi vahekordi mõisnikkude vaatevinklist ja leitakse, et kõik on arenenud ja areneb pidevalt-normaalselt ning kõikide põlluharijate klasside huve rahuldavalt. Kui aga siiski ajakirjanduses avaldatakse rahulolematust senise olukorraga, siis tulevat see noor-eesti agitaatorite poolt, kes on nõnda julgeks läinud, et esitanud 1881. a. oma põhjendamatud reformide nõudmised koguni keisrilegi. Noor-eesti liikumise radikaalse voolu sihiks olevat — sakslaste maalt väljatõrjumine, millele võiks järgneda eesti iseseisva rahvusliku elu suur tulevik (lk. 28). Oma sihi taotlemisel selle voolu agitaatorid ässitavat rahvast mõisnikkude varanduste ja julgeoleku hävitamisele — põletamiste, rüüstamiste ja tulistamisega. Tõendus sellele väitele leitakse Mats Tõnnissoni 1882. a. kalendrist, kus noor-estluse revolutsioonilised püüded olevat väljendatud selgemini ja julgemini kui seda on sõandanud teha selle voolu häälekandja, ajaleht „Sakala“.

Kalendrist on toodud muuseas järgmised „tõendused“.

Rahvalaul: Vanaaegne „palju“.

„Uiu tuiu hunta palju,
Toa taga tonta palju,
Kurjal härral kulda palju,
Kelmil kupjal keppa palju,
Vahimehel vitsu palju,

Vaesel rahval valu palju,
Teopoistel tööda palju,
Laias saalis laisku palju,
Pere parsil peerga palju,
Kambri otsas kassa palju.“

Rahvalaulu kahes viimases reas leiab eelarvusteta lugeja ainult tõsiasjade sedastamist: vanasti pidi taluperel palju peerge olema suitsutare valgustamiseks, sest kehvus ei lubanud selleks küünlaid tarvitada; kasside suure sigivuse tõttu oli neid alati elumaja ümber näha-kuulda, sagedasti ka kambri otsas õlekubudel. Brošüüri koostajad aga väidavad, et eelviimane rida sisaldavat üleskutse mõisahoonete põletamisele (lk. 80). Viimase rea tõlkimisel muudetakse kambriots varakambriks ja kassid varadeks ning saadakse vene keeles lause: varakambreis hoitakse palju igasugust vara (а в кладовых сохраняют много всякого добра). Seega kutsutavat rahvast üles mõisnikkude varakambreid rüüstama (lk. 82).

„Ilmade kuulutaja“ osast leitakse samuti kuritahtlikke ässitusi.

„Küünla-kuu 3. näd.: Sakala valmistab prussakatele rohtu“. Vene keelde on see pilkenali nõnda tõlgitud: Sakala valmistab püssirohtu „prussakatele“ (Сакала приготавливает порох для „пруссакков“). See olevat üleskutse mõisnikkude tulistamisele (lk. 80).

„Lõikuse-kuu 4. näd.: Peterburi Eestlased topivad kahjuliku „tõpra“ kotti, köidavad kotile suure kivi külge ja uputavad Neeva jõkke ära“. Nõnda oli Peterburis tehtud ajalehe „Tallinna Sõbraga“, mille nimi oli rahva suus „Tallinna tõbras“ tema vaenliku suhtumise pärast eesti rahvuslikusse liikumisse. Brošüüri autorid näevad siin märguannet kellegi uputamiseks.

„Jõulu-kuu 1. näd.: Püsside paukumine ja kasside praadimine. Sakala nõuab jahiõigust talupidajate kätte, et kasulikud linnud julgemini võiksid elada.“ Selle kohta öeldakse brošüüris: „Nende „ettekuluutuste“ praktiline teostamine on juba alanud. Põlevad aidad ja rehed moodustavad tuleriidad „kasside“ praadimiseks ja üks „kasulikkudest lindudest“ pastor Holsti koguduses valis nimelt detsembri alguse jahi-hooaja avamiseks.“ Siin mõeldakse pastor Holsti tulistamist Kanepis 1. detsembril 1881.

Noor-eesti liikumise tegelasi süüdistatakse ka Pühakirja võltsimises: nad pakkuvat rahvale Pühakirja pähe oma väljamõeldisi, et ässitada kehvikuid rikaste vastu. Kalendris on toodud „Mõtte sädemete“ all Siiraki tarkuse raamatust kaks salmi (13, 23—24): „Mis rahu on hundil koeraga ehk rikkal vaesega? Otsekui metseslid kõrbes lõukoerte roog on, nõnda on vaesed rikaste roog.“ Venekeelsele tõlkele on lisatud tõlkija märkus: „See tsitaat Pühakirjast on täielik väljamõeldis. Õpetuse sõnades ei ole ühtegi salmi, millel oleks vähegi sarnasust kalendris tooduga.“ Teadagi, et seda tsitaati ei leidu Õpetuse sõnades, kui ta on võetud Tarkuse raamatust, nagu kalendris märgitud. (Need salmid puuduvad küll Piibli uuemas trükis, kust on välja jäetud nn. apokriiva raamatud, nende hulgas ka Tarkuse raamat.)

Sedaviisi liiga vabalt tõlkides ja tõlgendades saadakse rahvalaulust ja pilkenaljadest „tõendusid“ raskeile süüdistustele noor-eesti liikumise tegelaste vastu. Brošüüri toimetaja, lugupeetud teadusemehe õilis soov — olla objektiivselt tõetunnistajaks — ei ole täitunud. Venestajate aadressil öeldud kibeda tõe kõrval pakutakse brošüüris vene seltskonnale tõe pähe ebatõtt noor-eesti liikumisest. Kuidas seda seletada? Hirmul öeldakse olevat suured silmad: hirmu mõjul nähakse asju, mida pole tõeliselt olemas. Arvatavasti on meil siin tegu hirmu suurte silmadega. Tolleaegses ärevuses ja poliitilise võitluse pinevas õhkkonnas tekkis oletusi, mida hakati kergesti uskuma kui tõsiasju. Nõnda arvati ja usuti saksa ringkonnas, et majade sütitamised Tartus on dr. Veske käsilaste töö; see üldine arvamine avaldus ka saksa üliõpilaste käitumises. **Kui viimaks** avastati tõsine sütitaja, mõjus see häämas-

tavalt saksa seltskonnas. „Olevikus“ (1883. a. nr. 38) kirjutatakse sel puhul: „Tartu tulesütitaja on käes ja temast räägitakse igal pool imestusega. Ta nimi on David Schwartz, Tartu ülikooli õppija, Riia seltskonna liige. Sündimise pooldest on ta sakslane, Peterburis sündinud. Ta on ise tunnistanud, et ta 14 maja olla põlema sütitanud, ka need kaks maja, millede põlemise juures Dr. Kästner ja stud. Hach surma saivad. Kohtu ees ütelnud ta enesel tulehulluse olevat, mis niisugune haigus on, mis haiget sunnib tuld sütitama. — Nagu arvata, on see leidus sakslaste seas määratumat liikumist sünnitanud. Nende ajalehed tähendasivad seda süüd ikka kellegi tõise pääle, nüüd leitakse üks kurjategija koguni tõisest seltskonnast.“

Brošüüri „Нашъ остзейскій вопросъ“ ladu oli Peterburis Schmitzdorff'i raamatukaupluses, kust teda levitati vene seltskonnas ja valitsuse ringkondades. Kui 1883. a. sain ühe eksemplari seda brošüüri, siis teati nimetada ka tema toimetajat, kelle nimi oli varjatud initsiaalide Ф. В. taha. See oli parun Ferdinand Wrangell, tuntud merede- ja maadeurija F. Wrangelli poeg; ta oli lõpetanud mereakadeemia, oli viimases 80-ndail aastail hüdroloogia ja meteoroloogia lektoriks ja 90-ndail aastail Aleksandri lütseumi direktoriks.

Brošüüri saksakeelses tõlkes „Die Russisch-baltische Frage“, mis ilmus 1883. a. Leipzигis ja oli varustatud parun F. Wrangelli nimega, puudub viimane osa, — nimelt see osa, kus M. Tõnnissoni kalendrist võetud näidete varal püüti tõendada noor-eesti liikumise käremeelsema voolu revolutsioonilisi taotlusi. Võib-olla tõlkija tuli veendumusele, et kalendris toodud „tõendused“ ei tõenda õieti midagi, vaid võiksid ainult kahjustada parun Wrangelli lugupeetud nime, ja ta jättis selle osa tõlkimata.

Juhan Tamm.

Prof. M. J. Eiseni vanemad ja noorpõlv.

6. augustil 1934 manalasse varisenud prof. Eiseni vanemad nii isa kui ema poolt põlvnevad Vigalast — Läänemaa jõukamast, viljarikkamast ja haritumast nurgast. Vigala kihelkond pole nagu tavalised Läänemaa rannikkihelkonnad üle külvatud kadakate ja raudkividega, vaid Vigala sügav-savipõhjalisel pinnal on laiad, avarad viljaväljad.

Suurem majanduslik jõukus ongi nähtavasti üheks põhjuseks, et Vigalast on võinud võrsuda mitmeid meie vanemasse generatsiooni kuuluvaid teadusemehi, kunstnikke ja avaliku elu tegelasi, nagu: prof. Eisen, Ants Laipman-Laidmaa, J. Teemant, M. Ait-sam, J. Raamot jt.

Ka mõningad ajaloolised põhjused on aidanud kaasa Vigala rahva vaimse ja majandusliku elu varasemale tõusule. Meenutan siinkohal vaid ühte ajaloolist momenti, s. o. Vana-Vigala majoraathärra Berend Johann v. Uexküll'i (1762—1827) poolt 1789. a. antud nn. „Vigala eraõigust“, mis sai hiljem eeskujuks meie omavalitsuste kujundamisel. Ehkki see liberaalne eraõigus oli konservatiivsem kui hilisemad, siiski ta oli esimene ja tal oli suur tähtsus.

Selles „Vigala eraõiguses“ oli peale omavalitsuse korralduse puudutatud ka kooliküsimust. Nähti ette koolisundus: vanemad on kohustatud oma lapsi lugema õpetama; kui nad seda aga ise ei mõista, peavad nad lapsed saatma teatavaks ajaks mõisa poolt asutatud kooli. Samal Uexküllil, olles Eestimaa kuberneriks 1808.—1818. a., on suured teened kogu Eesti kooliolude korraldamisel¹⁾. Veel enam aga seisis Vigala haridusliku elu taseme tõstmine südamele hilisemal majoraathärral Boris-Berend Uexküllil (1793—1870).

Prof. Eiseni nime ajalugu algab tema isa-isa Raudsepa Jaaniga (sünd. a. 1809), kes saanud Vigala mõisas nime andmise ajal 1934. a. nimeks Eisenschmidt. Raudsepa Jaan soovitud endale nimeks Raudsepp, kuid opman öelnud, et see nimi on juba antud, kuid et ta soovib Raudseppa, siis saab selle saksakeelses tõlkes. Prof. Eiseni ema-isa Torgu Madis saanud nimeks Liedenbergi. Huvitav aga on, et tema vend Tondil saanud nimeks Tondi ja kolmas vend Paibas Lainman. Kunstnik Ants Laipman'i onu venitanud aga ühe n posti pikemaks ja nüüd on see nimi Laipman.

Prof. Eiseni isa Jaan sündis Raudsepal (v. k. j.) 26. sept. 1829. a. Külakoolmeistri kutseks ettevalmistuse sai ta tollal Vigalas teotsevas Jädivere seminaris, kus õpetajaks oli ka kirjandusloos tuntud vanem kirjamees B. Gildenmann. Jädivere seminaris õppides hakatud aga Jaan Eisenschmidti hüüdma lihtsalt Eiseniks, seda just hääldamise kerguse pärast, ja selle nime all astuski ta ellu. Jaan Eisen algas oma õpetaja-ametit 17-aastaselt a. 1846 ja oli vahetpidamatult Vigalas Oese koolis õpetajaks 1882. a-ni. Mõlemad, nii Jädivere seminar kui Oese kool, on lõpetanud oma tegevuse; esimesest on järele jäänud maja, mis on veel tänapäevani Jädivere Sillaotsa veskiomaniku Karl Adamsoni kasustada, kuna Oese koolist võib näha ainult veel aset Oese külas.

Olnud seitse aastat Oesel koolmeister, naib Jaan Eisen endast viis aastat noorema Torgu Madise tütre Ann Liedenbergi, millisest abielust neli aastat hiljem, 28. sept. 1857. a., sünnib Oese koolimajas poeg, jäädeski vanemate ainsaks lapseks. „Minu sün-

¹⁾ P. Põld, Eesti kooli ajalugu, lk. 72 jj.

dimise järele alanud vanematel kange arutamine, mis mulle nimeks panna. Tahetud esmalt Jaaniks ristida. Et ometi isa, isa-isa ja vist vanaisagi Jaani nime juba kandnud, jäetud see nõu katki“, nii märgib prof. Eisen 2) ise. Siis järgneb samas edasi üks rida, mis aga raskelt maha kriipsutatud, kuid siiski on sealt võimalik lugeda: „ja mulle pandud emaisa järgi Madis nimeks“. Tõeliselt on prof. Matthias Johann Eisen *Maddis*'e nime all ka sisse kantud Vigala kiriku personaalraamatusse. Nii on hüüdnud teda ka vanemad ja kohalik rahvas, nagu on säilinud Vigala vanema rahva mälestuses. Noore Madise esimene nime- muutmine on toimunud nähtavasti hiljem Haapsalu kreiskoolis. Tema koolitunnistustel (EKIA) seisab: 1) Pärnu elementaarkooli 1871. II poolaasta tunnistusel — ainus, mis sellest koolist arhiivis — Eduard Eisen; hiljemini on ta ise kriipsutanud Eduard maha ja tähendanud alla, et tunnistus kuulub temale ja sinna eksikombel kirjutatud Eduard; 2) Haapsalu kreiskooli tunnistusel 1872. a. jõuluks on Mathias ja 3) hiljem Pärnu gümnaasiumi tunnistustel Matthias. Samuti on ka ainult Matthias Riigi Keskarhiivis leiduvail ülikooli tunnistusil ja lõppdiplomil. Ka hiljemini pastorina pärast ordineerimist 1886. a. ja introduksiooni 1889. a. konsistoriumi poolt antud tunnistustel seisab ainult Matthias (EKIA). Oma koolivihikuil (EKIA) ja ülikooli tööil on tähendanud ta ise ainult M. Eisen. Küll on ta ise oma raamatuil alati tarvitanud M. J. Eisen ja esimesil artikleil „Perno Postimehes“ 1876. a. nr. 18, 20, 21 ja 25 on ta alla kirjutanud M. J. E. Nüüd on aga prof. Eiseni ametlik nimi Matthias Johann.

„Oese kool pole praegu muud kui kase-männi tukake mõne läheda moonaka- ja mõisa vaestemaja hoonega. Vanasti oli ta V.-Vigala karjamõis ja siis asutas parun Boris Uexküll, filosoof Kant'i sõber, siia esimese vallakooli, mille seinal ma ka „vana Eiseni“ ajal veel paruni õlivärvipilti olen näinud 3). Oese koolimajas hakkas J. Eisen oma koolitööd peale. Sel ajal oli mujal valdades vähe õpetuse kohti leida, ehk kui, siis oli alama orjuse rahval raske sinna sisse saada; aga Vigalas õitses siis koolitöö-tema juhatuse all rõõmustavalt edasi.“ 4)

Oese kool peeti ülal mõisa poolt ja maksti ühtlasi õpetaja palk moonas ja rahas. Jaan Eiseni palk oli alul, ta poissmehepõlves, moon — palk natuuras ühe inimese tarvis — ning 20 rubla aastas. Naisemehena suurendati ta palka — kahe inimese moon ja 40 rubla aastas 5). See palk on tänapäeva õpetaja palgaolu-

2) M. J. Eisen, Minu eluloolised andmed, EKIA, Eiseni kogu (registreerimata).

3) xyzw. (A. Laipman), „Päevaleht“ nr. 175, 1915.

4) M. Liedenbergi märkused ERM-i Arhiivraamatukogus oleva Jaan Eiseni raamatukogu nimekirja lõpul.

5) Vt. M. Liedenbergi tähendus varem siteeritud allikas.

dega võrreldes võrratult väike, kuid Eisenile hiljemini juurde tulnud ülesanded nähtavasti võimaldasid lahedama elamise. Mõis hoolitses vaesemate õpilaste eest neid toetades ja ostis ühtlasi koolile õppeabinõusid ja õpilastele raamatuid ⁶⁾. Kooli ja kooli juures oleva vaestemaja tarvitada oli enam kui 100 tiinu maad. Suur osa sellest maast oli nõmm, mida tarvitati karjamaana. Jaan Eisen määrati naisemehe-põlves mõisa poolt vaestemaja isaks ja anti endised Oese karjamõisa maad ta ülevaatuse alla. Eisen pidi esitama iga poolaasta kohta mõisale aruande majapidamisest. Nii on 1855. a. olnud Oese kooli ja vaestemaja majanduslik seisukord järgmine ⁷⁾: Maast on saadud: rukkeid 72, otri 40 ja kaeru 36 koormat. Töömehi on olnud 5 ja kaks päevameest. Ületalve oli: 6 mõisa härja, 6 lehma, 3 hobust ja 3 lammast.

Oesel kooliruumiks oli üks suur tuba läbi maja telliskivipõrandaga, mõlemail pool aknad; koolmeistri korteriks aga olnud kaks tuba. Koolilaudadeks olid kaks pikka tavalist lauda üle toa, eeslauas istusid rumalamad esimese aasta poisid, tagalauas targemad. See kooliruum oli ühtlasi söögi- ja magamistoaks; söödi samadel laudadel, kus õpiti. Öösel sama ruumi magamistoaks tarvitades toodi magamisriided põrandale ja nii magasid ühes ruumis poeg- ja tütarlapsed, — muidugi tulnud vanal Eisenil tarvitada kurja kätt ja sõna, et poiss- ja tütarlapse hoida vaos. Samas kooliruumis asunud veel Eiseni puutööpink, sest ta teinud ühtlasi ka puu- ja sepatööd, ning isegi rätsepatööd, neid eriti suvel ja vabal ajal.

Koolisundus kestis kolm aastat ja koolis oli enamasti poole-saja õpilase ümber, nii näit.: 1850. a. 58 õpilast ja 1855. a. 60 õpilast ⁸⁾. Alul olid koolis ainult poeglapsed, kuid 1855. a. võeti kooli esmakordselt ka 5 tütarlast, seda paruniproua soovil. Samade kirjade najal saab huvitava pildi kooli õppevahendeist. Koolil on 1850. a. üks Euroopa kaart, ent see on niivõrt must ja kulumud, et sealt midagi enam aru ei saa, liiatigi on kaart prantsuskeelne. Ning õpetaja palub parunit kinkida uue maakaardi ja kaks poolkerast ja ühe kerase (gloobuse), et õpilastele selgeks teha maailma pöörlemist. 1855. a. teatab jälle õpetaja, et endised raamatud on otsas, sest nad on 15 aastat olnud tarvitusel, ja palub parunilt: 10 aabitsat, 15 Uut Testamenti, 10 katekismust ja 15 Lauluraamatut.

Koolitööst Oese koolis jutustab üks J. Eiseni õpilane ⁹⁾ järgmist:

⁶⁾ Eriti suurt agarust koolile noodiraamatute muretsemises on näidanud Boris-Berend Uexküll. Vt. Elmar Arro, Geschichte der estnischen Musik I, lk. 76 jj.

⁷⁾ J. Eiseni kiri parun Uexküllile 13. I 1855. EKIA, EKS väikek. 9:1.

⁸⁾ J. Eiseni kirjad Uexküllile, EKIA, EKS väikek. 9:1.

⁹⁾ Ants Lük.

„Tööpäev algas lauluga, samuti lauldi koraali ka enne ja pärast sööki; laulu luges ette tavaliselt priimus. Üks targematest poistest, kes ka iga päev käis eeslauas õpetamas, luges ette hommikupalve. Koolmeisler Eisen — „papi“, nagu teda kutsuti — jättis palved ikka poiste hoolde ja üldiselt ei pidanud ta ka kohapealsetest palvevendadest lugu. Nii algas koolitöö, mis kestis hommikust õhtuni, paljudest seda talvist päeva oligi; õhtusi tunde tuli pidada veel tulegagi, kusjuures valgustuseks oli väike „tattnina lamp“ või küünal.

Vana Eisen käis talvel koolitunnis ikka valge lambanahkse, riideta kasukaga. Koolilaudade ees oli tal väike punane laud, kus seisis alati tubakapakk ja tubakalõikamisnuga. Enne kui ta tundi algas, toppis ta oma suure vandusega kivipiibu tubakat täis, lõ: tulerauast tuld peale ja algas siis koolitööd.

Oli näit. matemaatika tund. Pannud oma piibu tossama, käratas ta kohe:

„Noh, Atto sauna Mihkel ja Priidiku Jaan, tulge rehkendust näitama!“ Poisid läksid siis oma kivitahvlitega ette rehkendust näitama. Ta silmitses ja silmitses natuke aega üle tahvli; olid vead sees, võttis ta poisil juustest kinni ja andis laks-laks vastu kõrvu. Sellist kõrvakiilude andmist juhtus väga sageli eriti rumalamale poistele. Ning just neid armastas ta sagedamini ja esmaajoneks kutsuda enese juurde.

Mäletan, et ka mina sain kord ühe väikese asja pärast sagida. Nii selgesti on mul meeles, kui ta ütles: „Sa kurjategijas õpid hästi, aga karutükid sul sees.“

Olid ka mõned poisid küll arusaamatud ja rumalad. Mäletan, minu ajal olid seal üks Rehvandi Jüri ja keegi Juhkam, kes kuidagi õru ei saanud, ja nad istusid seal rumalamate lauas kolm aastat. Juhkam oli väga suur poiss ja sai alati Eiseni käest sagida. Mäletan, et Juhkamile ütles ta sageli:

„Ise just kui isa üle kooli, kael kõva kui härjal, tahad iga päev naist võtta, aga loll kui tõbras.“

Peale muu õpetas ta ka viiulimängu neile, kes seda soovisid. Ka laulule pani ta eriti rõhku; lauldi ainult ühehäälelisi laule. Tihti tuli ka kooli ülalpidaja B. v. Uexkülli, nn. „vana pimed“ pool laulmas käia. Selleaegsed mõisasaksad hoolitsesid korralikult kooli eest, — nii anti meile lastele mõisa poolt väikesi kingitusi, tehti jõulupuid jne. Peale muu laskis mõis anda sageli meile poistele ka soolaga kupatatud herneid.“

Tabavalt iseloomustab vana Eisenit ja ta koolitööd A. Laidmaa-Laipman ¹⁰⁾.

„Vana-Eisenist, hiljuti surnud prof. Eiseni isast. See oli täitsa teine tüüp, mitte poeg, kes oli enam ema järgi, tasevõitu. Prof. Eiseni ema, sündinud Liedenberg, Torgu talust, oli väga peent laadi naisterahvas. „Vana-Eisen“, nii robustne oma kehalt, oli ka iseloomult otsekohene — robustne. Täisnägu, valget verd, tugev hele juus keskelt kahele poole soetud. Puhas, põetud nägu, suur lott lõua all, kõht üle püksirihma, hääk karm; sügav, siiski siim heasüdamlik. Niisugune oli ilmelt „Vana-Eisen“. Tahtsin teda kord maalida, ütles: „Võta Madis“ (s. o. tema naisevend) „sa ehk ei lase mind piipu tõmmata.“ „Vana-Eisen“ ja Taavet Wirkhaus — neid võiks kõrvutada, aga Wirkhausil puudus liha ja ta oli veidi poseeriv, „Vana-Eisen“ sellevastu majesteet ise.

Lähem teda kord ta viimastel elupäevil vaatama, möödun ta aknast, kus püksata voodi äärel istub, teretan. „Tere!“ ütleb. „Mine nüüd puh-

¹⁰⁾ Kirjalik teade 11. X 1934.

kama ja tule homme hommikul jutule.“ Ta armastas väga mu jutlemist. Kui teisel päeval kojuminekust juttu teen (oli just söögi ajal): „Söö kere täis ja räägime homme sel ajal su kojuminekust.“

Niisugune raidekuju oli „Vana-Eisen“, vana „Oese Jaan“, nagu teda rahvas veel hüüdis.

Koolmeistrina oli ta vali olnud ja ta püksirihm ta sagedane abiline, kui keegi üleannetu oli olnud. Aga ikkagi, niipalju kui ma ta õpilasi pärast elus olen kõnetanud, kõik nad aina kiidavad teda. Seal pidi siiski midagi olema — seda, mida ma eelpool ta silmadest ütlesin, sest karmi väljendusega inimestel on sagedasti hea ja õiglane, soe süda sees.“

Oese koolimajas koolilaste seas tuli veeta tulevasele pastoril ja professoril esimesed eluaastad. Vanemate ainsa lapsena puudusid tal mänguseltsilistena õed-vennad. Nii talvel alati isa koolilaste seas viibides õppis ta juba nelja-aastaselt tähti maalima. Kirjutamine selge, järgnes sellele pea ka trükitähtede õppimine. Lugemise selgeks õppinud poisikesel alanud nii suur lugemisind, et ta selleks kõik vabad minutid pühendanud ning vanemad teda lõpuks pidanud takistama liigse lugemise pärast¹¹⁾). Isal leidus selle aja kohta võrdlemisi suur kogu raamatuid¹²⁾), kust noor Madis sai materjali oma lugemisinnu rahuldamiseks. Isal käis tollal „Eesti Postimees“, ja selle lisa „Jututuba“ oli poisikese iganädalane oodatuim külaline. Õppimine läinud nagu kergelt mängeldes, ainult viiuli- ja orelimängu juures tulnud veidi vaeva näha.

Kooliainetele ja kirjandusele lisaks kuulis poisike veel koolilastelt palju ennemuistseid jutte ja mõistatusi. Esimese laulupeo puhul 1869. a. pannud ta esmakordselt 150 mõistatust koolilastelt kirja, kuid kaugemale enam rahvaluule ülestähendamine ei ulatunud. Tegelikku rahvaluule korjamise tööd algas ta hiljemini, 1883. a. Vigalas kõneldud laulupeost ja ohatud: See pidu pole meie jaoks! Kes suudab sinna sadade verstade taha sõita!¹³⁾

Kui kõigis aineis oli kooli programm läbi, algas saksa keele õppus ja Eisen hakkas tegema isa juhatusel lugemis- ja kirjutamisharjutusi; see aga ei läinud enam nii kergesti. Vanemad kõnlesid poja linna kooli saatmisest, kuid et noor Madis väga haiglane oli — ta põdes läbi kõik lastehaigused: leetrid, sarlakid jt. —, siis liukati selle kavatsuse teostus ikka edasi.

Kooli ülalpidaja Boris v. Uexküll, käies koos prouaga kooli

¹¹⁾ „E. Kirj.“ nr. 9, 1925, lk. 345.

¹²⁾ Jaan Eiseni raamtukogu asub praegu ERM-i Arhiivrmtkogus ja seal leidub Jaan Eiseni oma käega kirjutatud nimestiku järgi 671 köidet, mis on tolle aja kohta kenake kogu. Siia on muidugi lisandunud hiljem poja poolt kirjutatud raamatuist hulk; kuni J. Eiseni surmani 1901 on M. J. E. kirjutatud 174 raamatut. J. Eisen on oma kogu jaganud järgmisteks osakondadeks: 1) vaimulikud — 90 köidet, 2) õpetlikud — 142 k., 3) juturaamatud — 233 k., 4) näitemängud — 32 k., 5) laulud ja noodid — 56 k., 6) naljakad raamatud — 33 k., 7) ennemuistseid jutud — 42 k., 8) kalendrid — 32 k. ja 9) ajalehed ning lisad — 11 k.

¹³⁾ M. J. E., E. laulupeod, lk. 9, EKIA, Eiseni kogu.

vaatamas, nähes erksat ja õppimishimulist poisikest, soovis kohe, et Madisest saaks isa järglane Oesele; nad hüüdsid teda alati „noor koolmeister“. Tal endal ega vanemal polnud poja tulevane elukutse ja selle valik veel selge. Isa soovitanud tal kord apteekriks õppida, kuid see amet pole poisile meeldinud. Alles 17-aastasena määras ta oma tulevase elusihi — saada pastoriks¹⁴⁾.

Tulevasel karskustegelasel oli ka juba lapsena, 11-aastaselt, kokkupuuteid alkoholiga, mille küüsisist ta aga pääses. Ta ise kirjutab sellest järgmiselt¹⁵⁾:

„Lapsepõlves tahtis tohter mind joodikuks teha. 1868. a. möllas kange kõhutõbi. Kaitseabinõuks haigestumise vastu soovitas tohter viina või piiritust. Käskis tüki suhkrut võtta, rohkesti alkoholi peale valada ja siis suus sulada lasta. Nii tehtigi meil. Harjusin niisuguste suhkrutükidega ära, sest tõbi kestis Vigalas mitu nädalat. Tõve lakkamisel ei andud enam viinaga suhkrut. Mina ometi isalt nõudma. Isa seletas, et ainult haiguse ajal on viin suhkruga rohuks, muul ajal aga kihvtiks. Viina ei pea keegi jooma, veei vähem lapsed. See isa seletus mõjus. Sellest ajast peale olen alati alkoholist hoidunud. Mitmed muudki lootsid tohtri õpetuse peale viinast abi, kuid kõhutõbi murdis neid ometi maha, ei aidanud viin midagi. Isegi jäin kõhutõppe, kuid kergelt.“

1870. a. augustis viis isa ta Lihula elementaarkooli, kus õpetus oli saksakeelne. Lihulas leiti koolitamine olevat kõige kergem majanduslikult, sest alevik asus Oeselt 25 kilomeetri kaugusel. Et ta isa juures võrdlemisi hea ettevalmistuse oli saanud, siis polnud tal Lihulas pea midagi peale saksa keele õppida. Õpetajaks koolis oli eestlane Jakob Proost, kuid eestlane ainult nimeliselt, muidu oli ta ühtunud täielikult Lihula saksluse ja kadaklusega. Kortteris oli Eisen — omade sõnade järgi — vanamamsel Malmi juures, kus kõneldi kodus saksa keelt. Kooliaeg Lihulas kestis ainult 5 nädalat, sest Proost määrati Haapsallu, ja uut õpetajat ei tulnud. Isa küsis küll alatasa uue õpetaja tuleku järele, kuid seda ei saadud kustki. Uueks õpetajaks määrati alles 1871. a. märtsis Jakob Pärn, kuid siis oli Eisen juba Pärnus koolis.

Nähes, et Lihulasse ikkagi uut õpetajat ei tule, viis isa poja Pärnu-Ülejõe algkooli (Dritte Stadt-Elementar Knabenschule zu Pernau), kus varem oli õpetanud J. V. Jannsen. Tollal pidas seal koolmeistri ametit T. Jürgens, kes õpetas peale saksa keele ka veel vene keelt; seda pidi oskama niipalju, et võis „soravalt lugeda“.

Olles Pärnus kortteris eestlase juures, kus ei kuulnud sõnagi saksa keelt, oli isa ka veel selle eest muretsenud, et pojalt oleks eesti ajalehti lugeda, mida ta oli palunud raamatuköitja Mihkel Jürgensilt (1820—1874). Nii käis Eisen igal nädalal Jürgensi juures lugemas eesti ajalehti ja kirjandust. Märgates Eisenis kirjanduslikku huvi, soovitas Jürgens ka temal tulevikus kirjutada

¹⁴⁾ „E. Kirj.“ nr. 9, 1925, lk. 344.

¹⁵⁾ M. J. Eiseni kiri Al. Looringule 16. IV 29.

raamatuid ning ühtlasi andis tõlkimiseks juhiseid: lühemaid jutustisi tõlgitagu vabalt, novelle ja romaane aga sõna-sõnalt. Sel õhususel Eisen kirjutas juba 1872. a. saksa eeskujude järgi mõne jutukese ja pani kuulnud lugusid kirja — nii kokku 15 juttu. Need olid esimesed harjutised ja pole kunagi näinud trükimusta ¹⁶⁾.

Et Eisen oli saanud isa juures teistes algkooli ainetes võrdlemisi hea ettevalmistuse, siis polnud tal Pärnus peale saksa ja vene keele midagi õppida, ning õpetajaga hästi läbi saades, tuli tal sageli täita kooli asjaajaja kohuseid, mis olid samuti õpetaja kanda. Jaanipäevaks 1872. a. lõpetanud algkooli, olles 15 aastat vana, ta ei võinud enam oma vanuse tõttu pääseda Pärnu gümnaasiumi alamasse klassi. Kreiskoolis ei teinud aga vanusemäär takistusi ja nii tuligi õpinguid jätkata kreiskoolis.

1872. a. augustis õiendanud Haapsalu kreiskooli sisseastumise eksamid, pääses Eisen kooli, kus ta õppis 2½ aastat. Kostile asus ta saksa keelt kõnelevasse Piepenberg'i perekonda. Et augustis oli Haapsalus veel rohkesti suvitajaid, siis oli see perekond oma korteri suvitajaile välja üürinud ja elas ise kuuris, kus ka Eisen pidi peremehega koos ühe kuu elama. Pea samu olusid sai ta tunda järgneval aastal, olles korteris Bergfeldt'i supelasutise tee ääres Rosenberg'i juures. Selle perekonnaga koos kolis Eisen maikuus pööningule, sest korter anti suvitajaile. Nii tuli ka Eisenil elada koos perekonnaga pisikeses pööninguruumis liival kuni semestri lõpuni. jaanipäevani ¹⁷⁾.

Kreiskool oli kaheaastane ja töötas kahes ruumis: alumine klass alumisel, ülemine klass teisel korral. Õpilasi oli koolis 50 ümber. Õpetajaid oli kolm. Inspektor Tadvoski oli väga konservatiivne härra ja nõudis kõigi õpiainete pähetuupimist. Teaduslike ainetega õpetajaks oli J. Mühlenkamp, kes oli oma õpetamismeetodilt inspektori vastand: tema ei nõudnud sõna-sõnalist pähetuupimist ja soravat peast lugemist, vaid ainet arusaamist ja vabalt jutustamist. Vene keelt õpetas K. Silin, kuid vene keele õpetajad vahetusid Eiseni kooliajal. Koolis valitses karm distsipliin ja nõuti korralikkust õpinguis. Kõige raskem olnud vene keele ajaloo õppimine, millest pole Eisen sageli muidu aru saanud, kui õppinud pähe. Modelli järgi ja naturilt joonistamist ei olla tuntud, vaid joonistatud trükitud pildidelt maha, milliseid pilte aga poisid salaja läbi kopeerinud. Loodusteaduses sellevastu ei piirdutud ainult raamatutega, vaid lasti igaühel koguda ka taimi. Taimedele tuli juurde märkida ka nimed saksa ja ladina keeles ja Eisen tähendab (Minu eluloolistes andmetes), et ta taimedele, mida ta tundnud, ka eestikeelsed nimed juurde mär-

¹⁶⁾ „E. Kirj.“ nr. 9, 1925.

¹⁷⁾ „Lääne Elu“ nr. 59, 1930.

kinud, kuid selles herbaariumis¹⁸⁾ ei ole näha ühtki eestikeelset nime.

Koolis oli õppe- ja ametlikuks keeleks saksa keel ja üldiselt valitses täielikult saksa vaim. Samuti valitses ka linnas saksluse- ja kadaklusevaim, mis mõjus kaasa paljude õpilaste nii nimelelisele saksastumisele kui ka rahvuse unustamisele¹⁹⁾. Kogu Haapsalu kooliaja jooksul ei näinud Eisen kedagi lugevat Haapsalus ühtki eesti ajalehte. — Selline vaim ja ümbruskond ei mõjunud enam edendavalt Eiseni tärganud kirjanduslikule huvile ja Haapsalus ei katsetanud ta üldse. Küll aga varitses seal Eisenit täielik saksastumise hädaoht. Ta ütleb ise²⁰⁾: „Oli vaja tugevat iseloomu, et mitte täielikult sellele (saksa) mõjule anduda. Kadaklus mängis Haapsalus esimest viiulit. Ma ei puutunud kellegagi kokku, kel Eesti asi kuidagi oleks olnud südamel. Oleksin vist kaasatundmise eestlusele kaotanud, kui mitte kooli-vaheajal vanemate majas ja hiljemini Pärnus õhutust poleks saanud.“ Nii päästis Eiseni saksastumisest vaid hilisem haridustee, kuna paljud kaasõpilased seda vaimu ka hiljemini ei suutnud murda. Kreiskooli kaasõpilastest suutis eestlaseks jääda ka M. Treuman († 1934), hiljemini Vigala jsk. loomaarst.

Eisenil oli mõte oma haridust jätkata ja ta õppis veel eraturindes ladina, kreeka ja prantsuse keelt. 1874. a. jõuluks, mil lõpetamiseni oli semester aega, lahkus ta kreiskoolist, et jätkata õpinguid Pärnu gümnaasiumis.

1875. a. semestri alul tegi ta eksamid Pärnu gümnaasiumi sisseastumiseks ja pääses tertsiasse, s. o. kolmandasse klassi lõpust arvates. Hästi mõjunud asjaolu, et kooli direktor Bühring olnud kreiskoolist väga heal arvamisel. Algebrat olnud juba gümnaasiumis üks aasta õpitud, kuid kreiskoolis mitte. Sellest eksamist päästnud Eiseni õnnelik juhus — eksamipäeval pääsenud gümnaasiumis tuli valla ja eksam jäänud pidamata.

Pärnus tuli Eisenil liikuda kahes diametraalselt vastandlikus õhkkonnas: väljaspool kooli eesti seltskonnas, ja koolis, kus valitses täielik saksa vaim, keel ja meel nii õpetajas- kui ka õpilaskonnas. Vaimust ja elust koolis ja õpilaskonnas kirjutab Eisen ise²¹⁾:

„Kui mina Haapsalus koolis käisin, ei märganud ma kreiskooli õpijate hulgas vähematki joomist. See oli täiesti kuulmatu. Haapsalu noored olid karsked. Pärnu selle vastu pakkus hoopis teist pilti. Ülemine klass oli päris joomaklass minu ajal 1878, ja Hindrey ajal hiljem on joomine alamatessegi klassidesse ulatunud (vt. Hindrey, Minu elukroonika I²²⁾).“

¹⁸⁾ M. J. Eiseni Herbaarium, EKIA, Eiseni kogu.

¹⁹⁾ „E. Kirj.“ nr. 9, 1925, lk. 346.

²⁰⁾ „Lääne Elu“ nr. 59, 1930.

²¹⁾ M. J. Eiseni kiri Al. Looringule 16. IV 1929.

²²⁾ Lk. 217 jj.

Ning edasi²³⁾:

„Öllekultuur kandis Pärnus võidulippu käes, viinale pandi vähem rõhku. Ollest tursunud nägusid nähti tihti küll haridustemplit, küll kaubanduse alal, eriti linaaitades.

Puudutan mõne sõnaga hariduse andjaid ja hariduse saajaid.

Gümnaasiumis puutusin kokku ühe oma kooliõpetaja alkoholiaustajaga. Tihti tuli ta hommikul tundi tursunud näoga. Peavalu kaevates käskis meil teha kirjatööd. Ise aga pani pea pooleldi laua najale, käed silmade ette ja tukkus kogu tunni alkoholiaurus mõõdasaadetud uneta õõ väsimusest. Vist märkas ülemus ta sagedat õppekohuste täitmise unustamist. Mõne aja pärast määrati ta Pärnust mujale ja sealt pea jälle edasi.

Pärnu gümnaasiumi õpilased olid kasvanud saksa kultuuri mõju all. See kultuur oli ja on sõbralik õllekultusele. Alamates klassides ei olnud joomakombed veel pannud maksma alkoholivalitsust. Teisiti aga 2½-aastase kursusega priimas, kus asus täielik alkoholi taimelava. Priima oli ammu asutanud oma „riigi“, ütlen parem „joomariigi“. Riik ei või püsida ilma kassata. Riigi liikmed maksustati iganädalase maksuga riigikassa heaks. Peale selle langesid riigikassale veel mõnesugused trahvisummad, näit. „spikkimise klappimise“ eest 1½ rubla (s. o. kui spikkimine õpetaja poolt avastati; muide olnud spikkimine riigi seaduste järgi lubatud), omavahelise käsitsi kokkupõrkamise eest niisama 1½ rubla jne. Riigikassa arvel läksid riigialamad ühel õhtul korra nädalas lastepuuestiku ääres olevasse konditoreisse Bacchusele ohverdama. Sundusele vaatamata suutsin ometi hoiduda ohverdamisest, kuigi kaasõpilased arvasid mind ohverdavat. Lugu oli nimelt nii, et seal joodi õlut ikka kruusisarnasest kannust, „šoppenist“. Šoppenist joojat ei võinud keegi hästi kontrollida. joodud kvantumi poolest. Sunnitud šoppenit kätte võtma, tõstsin šoppeni suu juurde, pidasin teda natuke aega seal ilma märjukest maitsmata ja panin siis jälle lauale tagasi. Sedaviisi olin kohuse täitnud ja mind jäeti rahule, kuni šoppen ringkäigul jälle jõudis minu juurde. Kordus endine protseduur ja niisama edaspidigi alati.

Pean veel mainima, et joomingult lahkunud õpilased öösi koduteel mõnikord skandaali tegid ja põhjust andsid avalikuks kõneks linnas. Koolivalitsus teadis konditoreis käimisest, kuid pigistas silmad kinni, seda enam, et õpetajate poegigi osa võttis joomingust. Ainult kord tegi kooliõpetaja, kelle poeg skandaalitegijatega kaasas käinud, klassis märkuse: „Poisid, olge edaspidi ettevaatlikumad!“

Pedagoogil ei tulnud meeldegi manitseda õpilasi linnas joomise tagajärgedena avalikuks tulnud vallatuste pärast ega seletada alkoholi hävitavat mõju noorte vaimlise arengu kohta; leidis joomise päris korras olevat, ainult skandaali tegemises soovis pedagoog olla ettevaatlikum.“

Sellises saksa õllekultuurist läbiimmutatud õhkkonnas tuli Eisenil õppida. Kahtlemata ei ole selles kirjelduses liialdust, vaid pigemini tagasihoidlikku kirjeldust õpilaste elust. Kümnekond aastat hiljemini Hindrey ajal on joomine õpilaskonnas olnud palju laialdasem ja joonud isegi kümneaastased poisikesed. Tollal oli liitunud joomingutega ka prostitutsioon — seda ka alamates klassides päris pisikeste seas.

Gümnaasiumi õpilasena asus Eisen korteris tolleaegse ainsa Pärnu eestikeelse algkooli õpetaja J. Otsstavel'i (1843—1889) juu-

²³⁾ M. J. Eiseni kiri Al. Loringule 1930. Vrd. „Isamaa kalender“ 1880. Lisa lk. 48 jj.

res. Viimane oli ise kirjamees, andnud juba välja „Pärnu laulikuid“ ja hiljem toimetas „Perno Postimeest“. Otstavel oli alles poissmees ja Eisenile nagu vanema venna eest; et neil puudus teinija, siis olid nad kordamööda kokad, kummal parajasti juhtus olema aega. Otstaveli juurde jäi Eisen korterisse 3½ aastaks.

Otstavel võttis osa ka eesti seltskondlikust elust Pärnu Põllumeeste Seltsis ja „Endlas“. Käies sageli nende koosolekuil, ta viis ka Eiseni sinna kaasa. Neil koosolekuil nägi Eisen esmakordselt C. R. Jakobsoni, kes sageli põllumeesteseltsis pidas kõnet.

Otstavel andis noorele Eisenile õpetust ka „värsside tagumise“ kunstis, käskides neid taguda tema poolt väljaantava „Pärnu lauliku“ tarvis. Eisen asus tööle, võttes vormi suhtes eeskujuks Kreutzwaldi, Koidulat ja Reinwaldi. Osa neist esimestest värssidest ilmus „Pärnu laulikuis“, teise osa avaldas ta pisut hiljemini iseseisvate kogudena, ja kolmas osa jäi trükkimata²⁴⁾. Luuletamisele seltsis varsti kirjanduslik tegevus.

Oma esimesest luuletoodangust avaldas Eisen iseseisvalt kaks kogu („Lehekuu õied“, 1876 ja „Taara laste kannel“, 1877) gümnaasiumi õpilasena. Ise ütleb ta oma esimeste luulesaavutiste kohta²⁵⁾: „Praegu panen ma imeks, kuidas sel ajal kulukandjad niisuguseid viletsaid luuletusi, nagu minu esimesed katsed olid, ülepea oma kuluga trükkida võtsid.“ Ning vähe hilisema töö kohta, kui ta oli poeetika nõuetega enam tutvunenud: „Poeetika pani mind vaatama, kas mu tööd tõesti ta seaduste järgi tehtud. Vaadates leidsin palju puudusi. Nii jäivad siis järgmised luulekatsed õnneks kappi seisma.“ Samas erilehel oma eeskujude kohta viidates ütleb: „Tagajärg oli, et kõigi nende tagajärjel mu esimeste salmikute väärtus on null.“

Otstavel soovitas tõlkida ka ilukirjanduslikke tooteid. 1875. a. suvevaheajal Pärnust Oesele minevale Eisenile andis Otstavel hulga noorsoo-jutukesi, peamiselt F. Hoffmann'i omi, tõlkimiseks kaasa. Ta esimene trükkis ilmunud tõlge, „Kaks sõjavangi“, valmis septembris, sellele järgnesid „Jutustused Venemaalt“, need ilmusid järgneval aastal mõlemad trükist. Need olid Eiseni kirjandusliku tegevuse sissejuhatuseks ja neile järgnes Eisenil juba koolipoisina raamatuid²⁶⁾ nagu küllusesarvest.

Eiseni sulg oli ta koolipoisi-põlves sama väle kui hilisemal ajal; kirjutamishoogu sattudes ta unustas sageli koolitöö. Nii valmis tal 1875. a. 8 käsikirja ja järgnevail aastail 22 ja 31. Mõned neist käsikirjadest ei näinud trükkimusta, teised aga trükiti ta üliõpilaspõlves. Gümnaasiumi õpilasel Eisenil ilmus trükist: 1876. a. 7 raamatut, kokku 518 lk.; 1877. a. — 7 raamatut, kokku

²⁴⁾ „E. Kirj.“ nr. 9, 1925.

²⁵⁾ Minu eluloolised andmed, lk. 11. EKIA, Eiseni kogu.

²⁶⁾ Vt. nimekirjad „E. Kirj.“ nr. 9, 1925, lk. 348 jj.; 350 jj.

348 lk.; 1878. a. 11 raamatut, kokku 718 lk. (välja arvatud „Pärnu kalender“) ja 1879. a. 7 raamatut (üks neist kirjutatud vist üliõpilasena), kokku 376 lk. Kõik need tööd on peamiselt tõlked või aineil kirjutatud.

1878. a. sügisel ilmus Eiseni toimetusel esmakordselt „Isamaa kalender“ 1879 (seda kalendrit toimetas ta kuni 1887. aastani), mis kohe teatavaid laineid lõi ning elevust tõi, nii et trükk lühikese ajaga läbi müüdi. Kalendri lisas leiduv kirjutis „Uinumisest ärkamiseni“ ei meeldinud saksa pastoreile, sellest kõneldi isegi sinodil ning „Ristirahva Pühapäeva Leht“ (nr. 49, 1878) nimetas kalendrit „kiskjaks hundiks“. Väga heatahtlikult oli juba varem „Isamaa kalendrisse“ suhtunud „Sakala“, kirjutades (nr. 43), et „Isamaa kalendrit“ 1879. a. peale, seda kalendrit võime igat pidi kõige parema Saksamaa sarnaste kalendrite kõrvale seada“. Ka „R. P. Lehe“ kallaletungile vastas „Sakala“ (nr. 46 ja 48) saksa pastoreile teravalt, jakobsonlikult, et „kes lamba riides ümber käivad, aga ise „kiskjad hundid“ on“.

Juba 1875. a. oli Eisenil kokkupuuteid „Perno Postimehe“ toim. Lorenzsonn'iga, kes hiljemini mõned ta kirjutised ajalehte mahutas. Eiseni esimese kirjutise kutsus välja Audru köstri A. Grenzstein'i kirjutis „P. Postimehes“ (nr. 17), kus see arvustas kibedalt Eiseni korteriperemehe Otstaveli laulukoori. Eisen polemiseeris sellele sama teravalt vastu (nr. 20 ja 21). Pea ilmus ka Eiseni järgmine kirjutis, kuid see andis koolidirektorile põhjust Eiseni ajakirjandusliku tegevuse mõneks ajaks katkestamiseks. Eisen saanud kuulda Vigalas, et Kuuda seminari direktor, Mihkli pastor Schmidt, ei olevat õpilastele andnud luba korraldada kontserti Aleksandrikooli heaks. Eisen kirjutas sellest, mida ka Lorenzsonn avaldas. Hiljemini oli Lorenzsonn avaldanud pastor Schmidtile artikli autori nime ja gümnaasiumi direktor Bühring omakorda keelas Eisenil kaastöö ajalehile ära²⁷⁾.

Eiseni kaastöö „P. Postimehele“ katkestus kuni 1878. a.-ni, mil Otstavel sai ajalehe toimetajaks ja temale abiks asus Anton Anson, kel oli enam ajalehemehe andi. Direktor Bühring oli vahepeal lahkunud, ja uus direktor Lieven ei teadnud endise direktori keelust. Eriti agaraks muutus Eiseni kaastöö 1878. a. teisest poolest peale, mil ta vene keele õppimise otstarbel asus korteri ja kostile A. Ansoni (hiljemini E. Aleks.-kooli inspektor) juurde. Eiseni ülesanne oli peamiselt tutvustada lugejaid uuema kirjandusega.

Eiseni gümnaasiumis õppimine aga ei meeldinud sugugi Vigala Uexkülli sakstele, sest temast loodeti Oesele noort koolmeistrit. Paruniproua Klara Uexküll isiklikult hurjutanud Eisenit

²⁷⁾ „P. Postimees“ nr. 18 ja 25, 1876; vrd. ka „E. Kirj.“ nr. 9, 1925, lk. 396 jj.

kirjalikult, et niisugune kooliskäimine olevat noorele tulevasele koolmeistrile ilmaaegne ja tegevat asjatult kulu. Gümnaasiumi õpilasena kord Vigala kirikusse läinud Eisenit märganud praost Harten ja noominud koguni kiriku kantslist, et inimesed võiksid midagi kasulikumat ette võtta, kui oma poegi Pärnus koolitada²⁸⁾.

Pärnus puutus Eisen ka C. R. Jakobsoniga sageli kokku. Pikem jutuaegamine olnud Eisenil Jakobsoniga 1879. a. kevadel²⁹⁾, mil Jakobson soovinud kokku saada A. Ansoniga. Siis kestnud nende keskustelu 2—3 tundi. Lõpuks siirdunud keskustelu Eiseni tulevasele elukutsele. Kui Jakobson kuulnud, et Eisen soovib pastoriks õppida, katsunud C. R. J. teda veenda, et Eisen mitte pastoriks ei õpiks, vaid advokaadiks. (Sama soovitas ka Kreutzwald Eisenile esimesel ülikooli-semesteril.) Jakobson öelnud: „Advokaatisid läheb meil hädasti tarvis. Need võiksid meie rahvast hädapäevil aidata.“

Alul Otstavel tutvustanud Eisenit Pärnu eesti seltskondliku eluga. Hiljemini hakkab E. eesti seltskonnas liikuma ja agaralt kaasa lööma. Eiseni algkooliõpilase-põlves oli eesti seltside loomine Pärnus alles unistus, sellest kõneldi vaid kitsamais ringes. Vahepeal oli küll juba asunud teotsema Pärnu Põllumeeste Selts C. R. Jakobsoni juhtimisel, ent see oli mõeldud ikkagi peamiselt maameestele, talupoegadele, oma sihi ja ülesannete poolest, mis andsid vähe linlastele, ehkki linlased, kes käisid kuulamas Jakobsoni kõnesid, said äratust ja vaimustust. 1875. a. suvel tekkis juba kindlamal kujul eesti seltsi asutamise küsimus ja juulis pandigi alus „Endla“ seltsile. Valitsusele esitatud seltsi põhikirjale ei järgnenud niipea kinnitust, ent sellest hoolimata asus selts teotsema, see oli aga võimalik ainult Põllumeeste Seltsi ruumes, ühtlasi ametlikult ka selle nime ja lipu all. „Endla“ selts hakkas kohe algusest peale elama oma elu, oma liikmeskonnaga; ametlikult küll liikmemaksu ei tohtud võtta, vaid kulud kaeti vabatahtlikkude annetuste abil. Esimene tööelevator ja vaimustus oli suur, ning just õnnelikult sellele perioodile langes Eiseni esimene õpiaasta gümnaasiumis. Eisen liikus alati seltsi ruumes, kui mitte muidu, siis oli vähemalt ajalehti lugemas, sest Otstavel endale pole ajalehti tellinud, vaid käinud samuti seltsis ajalehti lugemas³⁰⁾. Olles õpilane, Eisen ei võinud seltsi astuda liikmeks, kuid tal oli luba liikuda seltsi ruumes, ka laulis ta kaasa seltsi kooris. Noort Eisenit nähtud seal heameelel, sest loodetud tast tulevast jõudu. Seltsis liikudes tutvus ta seltsi tolaeagsete agaramate tegelastega, nagu kohtuametnik A. Roller, aidaülevaataja

²⁸⁾ Vt. M. J. E., Minu eluloolised andmed, EKIA Eiseni kogu.

²⁹⁾ Vt. Minu mälestused C. R. Jakobsonist, EKIA Eiseni kogu; vrd. „Postimees“ nr. 189, 1911.

³⁰⁾ Vt. Ed. Nukk, „Endla“ 1878—1928, lk. 13 jj.

G. Jürgens (hiljemini seltsi esimees), õp. K. Must, kaupmees J. Jaanson, H. V. Tõnisberg, Jürvetson, Teas, Kukerpuu jt.

„Endla“ seltsi ülesandeks oli küll laul, seda põhikirja järgi, kuid ainsa eestlaste pideva koonduskohana Pärnus, pidi ta täitma toilal ka üldkultuurilisi ülesandeid ja nii oligi ta esmäärgiks: „Laulmist laotada, kasulikke kõnesid pidada, õpetlikke raamatuid ette lugeda, ja vahest ka teatri tükke mängida, et selle läbi seltslikku, rahvalikku elu harida ja ühendada“. Kõiki neid loendatud ülesandeid täideti või püüti täita, ainult vist „õpetlikkude raamatute ettelugemist“ pole korraldatud.

Pea aga hakanud esimene tegevusind langema ja juba 1877. a. oli „Endla“ varjusurmas: ei peetud ühtegi koosolekut. Olnud lootusetu seisukord, sest põhikiri polnud ikka veel leidnud kinnitust.

1878. a. algupoolel, märtsikuus Eiseni korteriperemehe J. Otstaveli, õpetaja A. Ansoni jt. algatusel otsustatud uuesti tegevust alata. Noore Eiseni ülesandeks jäänud selle uue tegevuse algatamise koosolekul vaimustav ja sütitav kõne pidada. 19. märtsil (v.k.j.) astuski uus koosolek kokku, kus Eisen kõneles. Ta andis ülevaate senisest tegevusest, ühtlasi analüüsid senise „varjusurma“ põhjust. Tuues näiteid ja põhjendusi ajaloost ning loodusteadusest „seltsliku ühenduse vajaduseks“, ühtlasi viidates teistes eesti linnades teotsevatele seltsidele, ütleb ta:

„Kui teised vähemad linnad oma asjaga nõnda kaugele on jõudnud, kas siis Pärnu teistest maha pidi jääma, Pärnu, kus ligi kümnetuhat eestlast elavad. See arv ei ole just mitte laidu väärt, aga küsimus sääljuures on ometi see, — kus on selle kümnetuhande tegu ja teo ülesnäitamine. Väga palju on nende hulgas, kes Eesti nime sugugi kuulda ei taha, väga palju, kes endid sündinud sakslasteks nimetavad, ehk nad küll nõnda saksa keelt räägivad, nagu sõidaks suur postvanker seesuguse maantee pääl, mis raudkividega tehtud, nõnda et üks ratas mürtsu-mürtsu peale teeb kivi otsast alla veeredes.“ Ning lõpetab kõne lootuse ja üleskutsega: „Selle peale jäägem siis kindlaks, armsad eesti vennad, tehkem väsimata oma tööd edasi ja näidake, et olgu, kui suured takistused ka ette peaksid tulema, võit oma eesti meeste kätte jääda võib.“³¹⁾

Õnneks aga samal ajal leidis „Endla“ seltsi põhikiri, mis 3 aastat kantseleides oli seisnud, nüüd kinnitust.

Suure pidulikkusega toimuski „Endla“ seltsi ametlik avamine 30. aprillil 1878. a. Pidukõne pidas esimees A. Anson teemal: „Vanade eestlaste seltskondlikust elust“, ja selle järele asus kõnetooli noor Eisen, kõneldes seltsi elust ja ülesannetest.

„Endla“ selts oli seega hilisemale agarale kõnemehele esimeheks avalikuks väljenduskohaks. Mitte ainult, et „Endla“ oleks olnud Eiseni esimeseks avalikuks esinemiskohaks, vaid sellis seltskonnas suutis ta endast raputada maha Haapsalu koolis ja seltskonnas istutatud kadakluse ja saksluse idud. Uuesti ametli-

31) Kõne käsikiri EKIA-s, Eiseni kogu.

kult avatud seltsi esimeheks sai A. Anson, kelle juures Eisen viibis ka tollal korteris; nii võis ta olla kogu seltsi tegevusega väga hästi kontaktis. Viimasel kooliaastal 1878/9 nõudis koolitöö ja üha kasvav kirjanduslik tegevus omajagu aega ja seda aega tuli muidugi võtta seltskondliku elu ja töö arvel.

Tollal, juba tuleviku ülesanded ja kavatsused küllalt selged, õpib Eisen selles lootuses, et gümnaasiumi lõpetamisel asuda nende teostamisele. Kvantitatiivselt suur kirjanduslik tegevus, teisalt liikumine eesti seltskonnas kui ka õpilaste „sunduslikus joomariigis“ võtsid ära harukordselt rohkesti intensiivseks koolitööks tarvilikku aega ning kooliaeg venis üle ootuste pikaks: E. lõpetas gümnaasiumi ja sai lõppdiplomi ülikooli astumiseks 1879. a. kevadel, olles kulutanud Pärnu gümnaasiumi tertsia lõpetamiseks 4½ aastat. Seni pole Eestis vist keegi kirjutanud gümnaasiumi õpilasena nii palju lehekülgi kui noor Eisen.

Tavalise uususe järgi korraldasid gümnaasiumi õpilased lõppjoomingu, millest Eiseni mälestused on järgmised ³²⁾:

„Gümnaasiumi lõpupeol, mis metsas ära peeti, taheti mind vägisi jooibuks teha. Seal pidi tihti klaasist jooma. Hädaohust pääsemiseks heitsin puu alla pikali. Teised, arvates, et ma juuba küllalt saanud, jätsid minu rahule. Niipea kui mind enam ei pandud tähele, tõusin üles ja läksin koju. Sel teel pääsesin hädaohust. Teised aga läinud pärast tülli. Asi jõudis kohtusse (Tartu üliõpilaste kohtusse — Burschengericht'i. A. L.). Mind kutsuti tunnistajaks. Seletasin, et midagi ei tea; teised arvasid, et olin täis.“

1879. a. sügisel astus Eisen Tartu ülikooli usuteaduskonda ja immatrikuleeriti 17. augustil (v. k. j.) nr. 10 736 all.

Isa saatnud küll poja Tartu ülikooli, aga endal tuli tal 3 a. pärast Oeselt õpetaja kohalt lahkuda. Vallandamise põhjuseks olnud järgmine lugu ³³⁾.

Oese kooli ülalpidajal V.-Vigala majoraathärral Uexkülliil, nn. „vanal pimedal“, olnud igal sügisel kombeks, enne kui ta linna või välismaale sõitnud, enda juurde kutsuda kõik valla õpetajad, ametnikud jne., korraldades neile pidusöögi. Samane toiming kordunud ka 1881. a. sügisel. Õpetajad ja teised ametnikud vastuvõtult tagasitulekul astunud sisse veel tee ääres Selja kõrtsi, kus edasi napsitatud. Teiste hulgas olnud kõrtsis ka Eisen, sama valla Peru algkooli õpetaja Elias Sähharevitš (hiljem Haapsalus kohtupristav) ja õpetaja J. Holm. Teised õpetajad kandnud aga millegipärast Sähharevitši vastu viha. Lõpuks jäänud Sähharevitš hullupööra jooibuks ja hakanud oksendama. Sellest loost saigi alguse Eiseni vabastamine õpetaja kohalt. Eisenit ja

³²⁾ M. J. Eiseni kiri Al. Loothingule 16. IV 29.

³³⁾ Ants Lükki teade; Ed. Treu-Laugaste kirjalik ülestähendus M(?) Bergman'ilt.

ühtlasi Holmi süüdistatud, et nad olevat pannud Sahharevitšile piibupigi õllesse ja teinud muidki jämedusi (mis ei kannata trüki-musta). Selle süüdistuse põhjal kutsunud Võhma-Vanamõisa parun Otto Budberg³⁴), kes oli tollal haagikohtunik, Eiseni enda juurde, kus see viibinud 2—3 päeva. Koolitöö sel ajal aga kestnud edasi, sest vanemad poisid andnud nagu tavaliselt tunde.

Kogu selle loo tulemuseks oli, et järgneval kooliaastal, 1882. a. sügisel, kooliülalpidaja ütles Eiseni kohalt lahti — seega lahkus õpetaja ametist 53-aastase mehena, olnud õpetaja 36 aastat. Ühtlasi lahkus Vigalast ka teine õpetaja Holm. Eiseni asemele tuli Oesele õpetajaks keegi Peipman, Raasiku-kandi mehi, kuid see hakanud pea käima paruniga kohut ja lõpuks lasknud parun maha lõhkuda Oese koolimaja.

Jaan Eisen oli Vigalas siin ja seal korteris, 1883. a. suvel viibis Mõtsus oma sugulase A. Karotammi juures, kuni 1884. a. ostis samasse kihelkonda Velise valda väikese 7-hektaarse Seene talu. Eisen ehitas sinna 1885. a. uue elumaja ja aida, mis seal praegugi alles püsivad ja kus elab Otto Timberg. See väike talu oli neile puhkuseks sobiv, kus nad tegid naisega kahekesi tööd, pidades üht lehma ja hobust. Poeg külastas neid seal suviti ja pühade-vaheajal, korjates siis juba agaralt rahvaluulet kohaliku rahva suust³⁵).

1893. a. kevadel, mil talutöö hakkas käima vanakestele üle jõu, müüsid nad Seene talu 1000 rbl. eest Jüri Timbergile ja asusid elama Velise alevikku vallamaja vastas asuvasse naisevenna M. Lienenbergi majja, mis tänapäevani säilinud. Seal veetsid Eiseni vanemad oma vanaduspäevi kuni surmani. Poeg käis igal suvel Kroonlinnast vanemaid vaatamas Velisel, välja arvatud 1888. aasta suvi, ja 1912. a. suvel suvitas M. J. Eisen koos naisega kogu suve Velisel.

1899. a. halveneb Jaan Eiseni tervis³⁶), ta käib kohaliku arsti juures, Pärnus ja laseb pojalt saata Kroonlinnast arstimeid, kuid see kõik ei aita. Märjamaa jsk. arsti diagnoosi järgi olid haiguse põhjuseks põiekivid. Surm murrabki 17. okt. 1901. a. tugeva mehe. „Puusärk oli tal ammu enne surma valmis ja ma ei tohi vastu vaielda, et see ta enese tehtud ei olnud, sest ta oli olnud eluaeg ka hea puusepp (ehk küll ta nimi oli olnud ennist Raudsepp), suur kirikuvankrite meister koolmeistri ameti kõrval. (Puusärk seisnud kuuri all ja Ants Laipman katsunud isegi kord seal

³⁴) Parun Otto Budberg (1850—1907) oli haagikohtnikuks, pärast kreiskohtunik jt. aadli ametites, 1893—1902. a. Eestimaa rüütelkonna peamees. Hiljemini valiti maanõunikuks ja 1906. a. riiginõukogu liikmeks ja oli keisri kammerhärnaks. Surmati 17. II (v. k. j.) 1907. a. tema juures toimepandud ekspropriatsiooni puhul.

³⁵) Jüri Looringu teade.

³⁶) Vt. Jaan Eiseni 6 kirja 1899—1901 pojale. EKIA, Eiseni kogu.

sees pikutada³⁷⁾. A. L.) Kui ta tundnud oma „tunnikese“ tulevat, käskinud naist: „Mamma, pane pada tulele ja too Lauluraa-mat.“ Ja kui see sündinud, löönud laulu lahti ja surnud.“³⁸⁾

Prof. Eiseni ema Ann oli kogu elu oma tervise üle „virisenud“ (prof. Eiseni väljend), kuid elas ometi isast vanemaks. 1915. a. oli ema tervis tunduvalt halvenenud ja ta suri 82-aastasena 14. aug. 1915.

Al. Loothing

Eesti pideva ajakirjanduse eelkäijad. 2

7. „Ma=ilm ja mõnda, mis seal sees leida on“.

„Tullosjaks ja õppetükiks aevviteks Ma-rahvale. Teine and jekt ramatust peab lühhiteise aea pärrast välja tullemä. 13 pildiga. Mat-jab 15 kop. hõbbedat. Tartus 1848. S. Laakmanni kirjade ja kulluga trüütud“. Selle pealkirjaga väljaanne ilmus umbes ühel ajal „Leivaformwifesje“ ja „Sannumetoja“ga“. See on esimene illustreeritud eestikeelne ajakiri. Järgmiste annete pealkiri piirdub paari esimese lausega, kuhu lisatud veel „Teine and“, „Kolmas and“ jne. Kokku on seda seeriat ilmunud 5 annet, iga anne on 32 lk. (seega kokku 160 lk.). Kaustalt on ta eestikeelsete kuulutuslehtedega ühesuurune, seega umbes poole suuremate lehekülgedega kui „Leivaformwifenne“ ja „Sannumetoja“. Ajakiri „Ma=ilm ja mõnda, mis seal sees leida on“ anti välja H. Laakmann'i nimel, kuid tema toimetajaks oli Fr. R. Kreutzwald, keda küll ajakirjas kuski pole nimetatud.

Eessõnas öeldakse, miks ajakirja kirjutama on hakatud, nimelt: „... mõistlikumal rahval on jubba mitmes kohhas iggatsemine tõusnud, üht ja teist õppetuse asja pikemalt tundma sada, kui iännini võimalik olnud.“ Umbes seesugust lugemist kui „õnnis praust Otto Willem Masing kolmekümne aasta eest affas välja andma“, tahab ka „ramato kirjutaja“ selles ajakirjas pakkuda. Küll ei pea toimetaja end Masingi vääriliseks, kuid „Siiski peawad need kirjalehed iggas kohhas sedda tunnistust andma, et meie hä tahtmine koigest wäest jenna püab luggejale jekt juhhatamist anda: kui märalo juur teadmisse riik on...“

Peale selle palub raamatukirjutaja „igga üht, rahwa sõbra felle kätte „paljo on antud“ omnast rikkusest mõne weringi jelle ramatole ehteks tua... Kirjotatud Mihklipäwal 1848“. Soovitud kaastööd ei tulnud aga kustki, sest 5. ande lõpus kirjutatakse, et keegi pole „mingisugust ehteilpu meie kõheto lapjele paffunud“.

37) Vt. „Päevaleht“ nr. 175, 1915.

38) Ants Laidmaa-Laipmani kirjalik teade 11. X 34.

Ajakiri oli küll kirjutatud „õppeliluks aamiteks Ma=rahvale“, kuid sisult vastab ta enam harituma rahvakihhi tarvetele.

Ajakirja iga anne on jaotatud nelja ossa. I osa on „Sühhi=fene õppetüs Ma=ilmast“ (kogu ajakirjas on seda osa 22 lk.), milles võimalikult lihtsalt püütakse algelisi teadmisi astronoomia alalt anda. — II osa „Mõnneft Ellajadest ja võeraft maadest“ võtab enda alla kogu ajakirjast üle poole (kokku 85 lk.). Siin kirjeldatakse võõraste maade elu ja olu, tähelepanu väärivaid loomi jne.; tuuakse kirjutisi näit. lõvist, laamast, kondorist, „mereõbbo'st“, igasugustest koertest („Unseleitudmaa foertest“, „Raamitjatta=maa foertest“ jne.), mutist jne. jne. Samas osas leiduvad ms. ka järgmised palad: „Hindu=rahva naeroto=teggijad, kes taltsatst tehtud usijfi näitavad“, „Taevamüürmaline“, „Roma linn“, „Sibraltar“, „Notre Dame firrif Pariisi linnas“, „Suur maamärrijemine Siffaboni linnas 1755“ jne. Viimane selles osas esinev kirjutis „Maddudest“ jääb pooleli — vist lootis toimetaja hiljemini veel jätkata ajakirja väljaandmist. See osa ajakirjast on rikkalikult illustreeritud. Pea iga lugemistüki juurde kuulub pilt.

Tähelepandav on kirjutis: „Tarto wana toompä mürid“ (lk. 144), mis on arvatavasti Kreutzwaldi enese kirjutatud. Omast kohast huvitavalt kirjutatakse „toompä firrifu“ minevikust ja tolle-aegsest olukorrast, eriti raamatukogu ehitamisest: „... ehitati jäft järgilt üksteise ülle kolm suurt jali, kus ümberringi seinasid riolide peal ennam kui 70 tuhhat ramatuid seismas ja igga aasta suur ulf liifats jure nõutafse ... kes foggemata kauaks jenna ramatofoggu ulfa juhtus jäma, jelle pähhä läfs tarfus kui wing.“ — III osa „Kunstifitüd tööd“ (33 lk.) käsitleb samuti enamasti välismaisi asju ning olusid. Siin kirjutatakse raamatute trükkimisest, aurulaevast, telegraafist jne. Muidugi on kõik seletused ja kirjeldused naiivsed ning lihtsad. — IV ning kõige lühem osa iga ande lõpul on „Tullolifitüd õppetüsjed“ (kokku 18 lk.), milles antakse arstiteaduslikke juhatusi, „fudda ellusse aidata: wette uppunud innimest, ülfes podud, fedda wälf on rabbanud“ jne. jne. Suurem osa neist juhatusetest on arvatavasti Kreutzwaldi enese kirjutatud. Samas osas antakse seletusi ka „finwiz, fonna= ja kübbarate wihmast“, „mahakuffumud pilwetüffidest“ jne. Erinev selles osas on kirjutis „Kirja läbbi jõnnumi andmijest“, milles Kreutzwald annab näpunäiteid kirjade kirjutamiseks. Selles kirjutises noomib ja hurjutab ta ka neid, kes veidi saksa keelt osates end enam eestlaseks ei taha tunnistada. Nagu Masing, nii ei soovita ka Kreutzwald eestlastel saksa keelt õppida. Ta usub ise, et see soovitus väärub laitust, „mis jubba õnsa Masingi kirjade luggemise jures kuuldi: et faddeduse pärraft ijfanda põlwe laitma affasin“. Edasi kirjutab ta: „Tunnefid ja, armas luggeja, mind ja wõiffid ja minno süddamesse wadata, kül janna siis leiattid, et seal põlwe armastus sinno wasto ellab, mis sulle mingisuggust põlwe ja seijust ei telaks, kui sulle Sun=

mala poolt ni palju andeid viisats olli janud, misäa jurema seisuse kohhalised toimetused jõuaksid täita; sest „paljo olli kutsjutud agga piisut wäljawallitsetud“. (Ma=ilm ja mõnda... lk. 128).

Oma ajakirjas tahtis Kreutzwald rahvale laiemaid teadmisi pakkuda, sest „need fēs tänini Ma=rahwale firjotajid — kui õnja Mafingi ja arwast mõnne teise nende ulgast wälja wõttame — ei julgend ial fangemase minna, kui rahwa lapsē palw ullataš...“ Ta saab küll ka aru, et tema kirjutatud ajakiri on rahvale raske, „ei jõnnad mõnnes kohhas fõrgemase lennawad, kui rahwa tiwad kannawad...“ (Ma=ilm ja mõnda... lk. 62). Viimases andes nimetab ta seda asjaolu veel kord: „Meie usjume küll et ni jured asjad, kui siin ramato-andedes tännini said ilmutatud, sinno nõrga lapselikkō mõis-tuse ülle käisid...“ ja lisab arvamise, et „fahje, kolmekümne aastā pärvast wõib luggo meie Maal teifiti olla“. Vististi ongi Kreutzwaldi ajakirja hiljemini küllalt loetud, sest 1907. a. kirjutab V. Reiman: „Unustusesse ei ole Kreutzwaldi ‚Ma-ilm ja mõnda, mis sääl sees on‘, mitte jäänud“ (Kivid ja killud I, lk. 140).

Suurem osa Kreutzwaldi ajakirjas „Ma=ilm ja mõnda...“ esinevaist paladest on tõlked. Seda asjaolu mainitakse kaudselt ajakirja eessõnaski: „Targem rahwas on omma teadmisi teistele õppetusefeks iggas arritud rahwa feles ni paljo kōfko pannud, et meie päewil ramato wälja andjal juremat waewa ei olle, kui jelle määrato foggo ulgast jedda wälja wallitsetada, mis jüda innuustab.“

Ajakirja „Ma=ilm ja mõnda...“ eeskujuks on olnud saksa „Das Pfennig-Magazin der Gesellschaft zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse“. Sellest ajakirjast on laenatud suurem osa Kreutzwaldi ajakirja II ja III osas sisalduvaid kirjutisi ja suurem osa ajakirja paigutatud pilte. Teiseks laenude allikaks on Kreutzwaldil siin olnud J. P. Hebel'i „Schatzkästlein des rheinischen Hausfreundes“. Sellest on Kreutzwald laenanud oma ajakirja I osa, suurema hulga IV osast ja muidki kirjutisi. Ajakirjas leidub ka üks Houwald'i järgi tõlgitud jutustis („Püha neitsi Maria jummaliko lapsega“); siin ilmub esimest korda ka Klopstock'i „Psalm'i“ järgi kirjutatud luuletis:

„Kuud ränd'vad Maade ümber
Maad ümber päik'si;
Kõige päik'ste ulgad käivad
Ühhe päikese ümber:
„Issa meie, kes sa olled taewas!“ jne. jne.

Tõlge on pea sõna-sõnaline ja isegi rütmist on kinni peetud. millega seletuvad ka vigased sõnakujud.

Üldse on suurem osa tõlkeist peaaegu sõnasõnalised. Mõnikord jätab Kreutzwald rasked teaduslikud seletused välja või lisab omalt poolt seletusi asja lihtsustamiseks. Tekstis pöörub Kreutzwald eesti lugeja poole; jätab wõõrad nimed ja nimetused

ära või asendab nad eestipärastega; võrdleb tundmatuid asju tuttavatega; näiteks võrdleb ta Alpi lumehangi meie maa omadega ja Rooma linnast rääkides toob võrdlusi „Peterburi“st“, kus ta ise on käinud; teaduslikke seletusi asendab ta viitamisega Jumala vägevusele, kelle tegusid inimese mõistus ei suutvat mõista, jne. Sissejuhatuses kirjutab ta tihti ise midagi, lisades vahet vahel õpetusi, piiblisalme jne. Mitmes kohas tuuakse tsitaate O. W. Masingi töödest. Üldiselt on tõlge võrdlemisi hea ¹⁾).

Ajakirja kirjutamisel tegi arvatavasti keel Kreutzwaldile enim raskusi, sest et eesti keel tol ajal alles vähe oli arenenud ja tihti kirjutajal enesel vastavalt mõistele uusi sõnu tuli luua. Kreutzwald kirjutab: „Pealegi tunneme iſſe kõige enam, et keele poleft wägga palju puudust on, ja jurem olla teed tännini alles kätmata olli, kus eſſimeſt forda jälgi piddime ette ajjama“. Kreutzwaldi loodud sõnu on meil praegugi tarvilusel, kuna osa neist on jäänud kõrvale. Huvitav on Kreutzwaldi ettepanek, et *kiri*-rühmas tarvilusel olevaile homonüümidele tuleks eri sõnakujud soetada. Nii soovib ta tarvitada *kiri* 'Brief' tähenduses sõnumik ja „kohtu ehk wallitſuſe kirjale tulles kirjandit ehk kohtu kirjandit nimmeſs panma. Siis jääſ rammatonimmi ramatuſe, mis kui tſiſſititud ehk kirjotud kottopandud lehtede koggo olles ja firri jääſ kirjale nimmeſs, je on sellele, mis sõnumikko, kirjandikko ehk ramato lehti sõna kombel riddades täidab“ (Ma-ilm ja mõnda... lk. 126).

Kõikidele positiivsetele külgedele vaatamata oli lehel vähe lugejaid (nagu Masingi „Marahva Näddala Lehelgi“!). Viga seisis muidugi selles, et ajakirja „Ma-ilm ja mõnda...“ sisu polnud tollaegseile lugejaile küllalt huvitav — vastav. Viienda ande ilmumise järel, kevadel „paastokuul 1849“, kirjutab „ramatomaſjaandja“, et nüüd, mil põllumehel kibe töö, „... lõppetame wiendama andega jedda puhto ramatut ja jättame aſja ſulo peale ſeiſma“, ja kui „ſüggifene piffem õhto iggaimus Mihhli- ja Marti-päwa wahhel ſind jälle ramatust ſunnib aeamidet otſima“, siis näeb, kas „ramat: „Ma-ilm ja mõnda, mis ſeal ſees leida on“ enam ſõbru leiab, wai kui tännini põlgtud wõeraks lapſeks jääb?“ Siis saab ka näha, „kas kõiſ jenni aani mitmes kohhas arowalitſus lõusnuid iggatſemije ellin õppetufe ramatute järrel tõttelit, wai agga üſs walle ſellofene olnud?“ Nähtavasti ei usaldanud Kreutzwald siiski enam oma ajakirja välja anda, nii et 5. anne jäigi viimseks. Nii lõpetas esimene eestikeelne õpetlik ajakiri oma ilmumise juba pooleaastase käigu järel, ja aastakümned möödusid, enne kui sel alal uusi katseid tehti.

8. „Tallinna koddaniko ramat“.

„Tallinna koddaniko ramat omma ſõbbradele male“ hakkas ilmuma 1854. aastal. Selliseid „raamatuid“ ehk vihke ilmus kokku

¹⁾ Osa siin tarvitatud andmeid „Ma-ilm ja mõnda...“ kohta on Linda Leemann'ilt saadud, kes nimetatud ajakirja lähemalt on uurinud.

12 ja igaihel neist on järjekorranumber „Tallinna koddaniko teine ramat“ jne. Seega kannab väljaanne perioodilist ilmet, ehkki ta ilmus enam tarviduse järgi ja tal polnud ettetellijaid. Esimesed 6 vihku ilmusid 1854. a., järgmisel aastal järgmised 4 vihku, 11. vihk anti välja 1856. a. (kirjutatud 1855. aasta „joulufu päeval“) ja viimane ilmus 1857. aasta alul. On arusaadav, miks 12. vihk jäi viimseks, sest samal aastal hakkas ilmuma „Perno Postimees“.

Esimesed 9 raamatut on igaüks 8-leheküljelised ja maksid 3 kop. tükk. Järgmised 2 „raamatut“ on 12-leheküljelised ja maksid 4 kop. tükk. Viimane vihk on 31 lk. suur; tema hinda pole nimetatud.

Ühelgi „raamatul“ pole nimetatud autori nime, kuid on teada, et selleks oli Tallinnamaa kubermanguvalitsuse ametnik N. F. Russow.

Sisult täitis „Tallinna koddaniko ramat“ osalt puuduva aja-lehe aset, tuues sõnumeid Krimmi sõjast, mis 1853. aastal lahti puhkes. Arvatavasti oligi see väljaanne asutatud ja mõeldud selleks, et rahvale nim. sõjast sõnumeid tuua, sest selles sõjas oli ka eestlasi.

Russowil kui ametnikul oli lähemaid teateid sõjaoludest või vähemalt teadis ta allikaid teadete saamiseks. Et Russow kaldus isamaaluses liialdusse, mis ei lubanud teda asju ning olukordi objektiivselt käsitleda, see paistab silma juba esimese raamatu alguskirjutisest: „Ni armas se ka minno melest olli, teie keskes maal olla, kalli kowade rõmo ja illo maitstes, ommeti kippitasin linna taggasi, sest kartsin, et ei saaks nähha, kuidas wiisi waenlane ka Tallinna al pehja saab, kuidas tännini, Summal olgo tännatud, iggas kohhas [trükiviga!].“ Edasi kirjutatakse: „Tulgo agga nemmad peäle! meie silitame koertel ni hästi päid, et naad wimats unustawad haufudagi.“ Autor lubab sõjast teateid saata: „Ni pea kui sin middagi jünnib, tahhan ma teile kohhe teada anda, mida wimati lubasin, muido teie eht jate rahwa halbi lorrjemisje läbbi rahhotumats“. Seesuguses toonis on kirjutatud kõik „raamatud“. Hea tahtmise juures peeti kohaseks isegi kaotustest nii kirjutada, et neid suudeti arvata vähemaks, kui nad tegelikult olid.

Kaks vihku erinevad oma sisult teistest. 9. vihus on jutt keiser Nikolai I surmast ning matustest ja 12. vihus käsitletakse keiser Aleksander II kroonimispidustusi. „Raamatute“ hind oli odav; seepärast loeti neid vist üsna palju.

Üldiselt on „Tallinna koddaniko ramat“ keelelt ja stiililt siiski palju nõrgem kui näiteks varemini ilmunud Jannseni ja Kreutzwaldi perioodilised väljaanded. Stiililt ja mõttelaadilt sarnanevad need „raamatud“ enam „Seiwatormiitejega“.

Ehkki „Tallinna koddaniko ramat“ sisult ja stiililt lonkav oli, täitis ta siiski kuidagi oma ülesande: tõi rahvale teateid sõjast

ja muistki asjust. Võib arvata, et see riigiustav toon võimaldaski sellist seadusest kõrvale kaldumise sallimist, nagu seda oli ajalehelaadiline perioodiline väljaanne. Huvitav on see, et „Tallinnita tõdannafo ramat“ oli esimene ja jäigi tükiks ajaks ainsaks Põhja-Eestis ilmunud ajalehelaadiliseks väljaandeks.

Eesti pideva ajakirjanduse algusest.

Nagu teada, võisid 1857. aastal isegi kaks eestikeelset ajalehte ilmuma hakata, milledest üks jäigi püsivalt ilmuma. See järsk tõus eesti ajakirjanduses oli tingitud poliitilistest oludest. Nimelt sündis tol ajal Vene riigi valitsuses murrang troonivahtuse tõttu (1855. aastal). Algas endisest erinev Aleksander II uuenduste ajajärk, ja see tõi kasu ka meie ajakirjandusele. Lätlased olid 1856. a. teise ajalehe väljaandmiseks loa saanud. Nüüd astus Jannsen veel kord samme ja tema õhutusel esitasid kaks trükikojaomanikku: F. W. Borm Pärnus ja H. Laakmann Tartus palved kindralkubernerile ajalehe väljaandmise-loa saamiseks. Juba loopalumis-kirjas viidati asjaolule, et mis läti talupojale lubatud, seda ei tuleks keelata ka eestlastele, kes elavad ju samades tingimustes. Ja ei keelatudki — mõlemad load tulid 23. dets. 1856. Jannsen oli kahel pool palve lasknud esitada, arvates, et vähemalt ühele neist luba ikkagi antakse. Muidugi põinud paitvetes Jannsenit kui toimetajat nimetatud, sest Jannsen kartis, et luba sel puhul ehk ei anta. Bormi palvekirjas esines toimetajana Pärnu Eesti koguduse õpetaja W. Schultz, Laakmannil — Tartu Maarja kirikuõpetaja A. H. Willigerode. Bormi lehe toimetajaks sai Jannsen, Tartus ilmuma „Tallorahva Postimehe“ peatoimetajaks jäigi esialgu A. H. Willigerode, kelle kaastöölisedki olid peamiselt kirikuõpetajad. 1858. a. jätkas „Tallorahva Postimehe“ toimetamist Äksi õpetaja Theol, kellelt see ülesanne 1859. a. K. Körber'ile siirdus. Viimase toimetusel jäi leht detsembri lõpul 1859. aastal seisma. Ehk küll Jannseni „Berno Postimeeski“ ülemuselt hea lapse nime võis teenida, oli „Tallorahva Postimees“ oma pastorlike toimetajate juhatusel veelgi taltsam. Jannseni leht, mis oli sisult ja keelelt huvitavam, jättis teise täiesti varju. Jannsen püüdis veidi oma lehe eeskava piiresi sellest kaugemale nihutada, kuj see oli ametlikult lubatud. Leht võis sisaldada ainult mitmelaadilisi sõnumeid, tegelikke õpetusi ja kuulutusi, ent juhtkirja-laadilisi kirjutisi ei tohtinud avaldada. Tegelikult aga hakkas „Berno Postimees“ aeg-ajalt ikka enam tooma kirjutisi, mis olid sisult juhtkirjad, kuna neile väliselt anti sõnumite laad. Seega pani Jannsen oma „Berno Postimehe“ asutamisega lõplikult aluse eesti-ajakirjandusele.

Kõige vanemat eestikeelset ajakirjandust jälgides näeme, et tolaeagsed ajakirjanikud olid diletandid; kes oma päriselukutse kõrvale minimaalse tasu eest „arusa maarahva kasuks“ mõnda

ajalehte välja andsid. Esimesed elukutselisedki eesti ajakirjanikud J. W. Jannsen ja Lydia Koidula polnud ajakirjanikud selle sõna laiemas mõttes, vaid anderikkad diletandid, rahvavalgustajad. Neist oskas eriti Jannsen rahvale vastavat kirjutada ja õpetas seega eestlasi ajalehte lugema. Eelmised lehed olid kiratsetud ja kadunud — tsensori, raskelt teostatava lehtede müüjikorralduse, rahva vaesuse ja rahva kultuuriliselt madala tasapinna tõttu. Eriti viimane asjaolu põhjustas, et varisesid väärtuslikumadki tolleaegsed ajakirjanduslikud väljaanded: O. W. Masing'i „Marahva Räädala-Seht“ ja Fr. R. Kreutzwaldi „Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on“.

Varasel eesti ajakirjandusel olid suured ülesanded täita. Ta pidi rahvale teadmisi pakkuma, üldist hariduslikku tasapinda tõstma, ajaviite-lugemist tooma jne. Politikaga teetseda ei lubanud küll tsensor, aga selleks polnud ka lehe väljaandjad ega lugejad küpsed.

On täiesti arusaadav, et esimesed ajakirjanduslikud väljaanded olid õpetlikud. Õpetlik toon esineb isegi lehtedes esinevates päevasündmustes ja teadetes. Väljendutakse naiivselt, sest kirjutatakse „maarahvale“, kultuuriliselt madalal arenemisastmel olevatele orjadele. Alles Jannsen võis kirjutada vabadele eestlastele, kes ikka enam ja enam õigusi said. Rahvuslikku sihti ei taotle Jannseni veel oma „Berne Postimehes“ ja isamaaluski on peidetud vahemärkustesse ja soovidesse.

Esimesed eestikeelsed ajakirjanduslikud väljaanded on huvitavad ning tähtsad kui rahva vaimuelu arengut mõjutanud tegurid. Praegusel ajal on neil muidugi aja- ja kultuurilooline tähtsus, sest neis, eriti vanemais, peegeldub rahva tolleaegne elu ning olukord.

(Lõpp.)

Ilse Org.

Kirjanduslik ülevaade.

Johannes Semper: **Armukadedus**. Romaan. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1934. 343 lk. Hind 4 kr. 75 s.

Johannes Semperi „Armukadedus“ esindab seda puhtakujulist armastusromaan tüüpi, milline vanema kirjanduskultuuriga mail on läbi sõtkatud igal mõeldaval kombel, kuid meil imeviisil on jäänud senini peaaegu valgeks leheks, kui mitte arvestada A. H. Tammsaare ja tema nooruse kaasaeglaste ulatuselt vähemaid ja sisuliselt suuremat küpsust vajavaid katsetamisi „Pikkadest sammudest“ ja „Noortest hingedest“ kuni „Varjundeid“ ja „Kärbseni“. Seetõttu on Semperi uus teos oma laadilt väga tähelepanndaval määral uudislikuks raamatuks meie kirjanduses, mille juures jääb küll täiesti iseküsimuseks see, kuivõrt „Armukadedus“ on just oodatud uudiseks praegusel momendil. Igatahes oleme pärast „Varjundeid“ ja „Kärbest“ üle elanud selleks küllalt põhjalikke maitsemuutusi, et võiksime jälgida armastuse käsitlust lahus ühiskondlikest, eetilist-

test ja muudest probleemidest sama eksitamatult kaasaelamisega, kui seda võidi teha käesoleva sajandi esimesel või teisel aastakümnel. Aga Semper näib olevatki täiesti teadlik oma teose probleemiseade ajavõõrusest ning esinebki just tahtest — kui üle kanda peategelase kalduvusi autorile — teha midagi kiuste, ujuda vastu voolu, olla opositsioonis „massimaitsetega“. Olgugi et „massimaitset“ siin tarvitatud mõistes esindavad vahest ainult mõnisada kirjanduseharrastajat ja tõeline mass võib seista just end erandiks pidava isiku maitsele lähemal. Eks kuulugi armastusküsimused kõigest muust sõltumatul kujul ju eriti nähtavalt nende küsimuste hulka, mis massides on alati leidnud poolehoidu, nagu tõendab näiteks kinogi.

Kui Semper tänapäeva valitsevasse kirjanduslikesse vaateisse üldiselt suhtub ilmsesti tagasitõrjuvalt, siis ei saa sellest ometi mitte järeldada, nagu esindaks autor mingit puhtaverelist ühiskondlikkudest kohustest lahtirabelnud esteedi ja vaimuinimese tüüpi, kellel kõigest erinevuse ja üleolemise nimel on õigus vaid pretensioonideks. Just sellisele äravalitud vaimuinimesele pühendatakse „Armukadeduses“ kõige iroonilisemad read ja hoopis suurema sümpaatiaga käsitletakse sellele tüübile risti vastandlikku, juba liigagi mehaanilisse kohusetäitmisesse uppunud professorikuju. Aga veel enamgi, Semperi käsitusviisis on realistlikkude ajakalduvuste mõju assimileeritud täie teadvusega. Armastuse vaatlemise asemel romantilisest hämarusest Semper on võtnud endale ülesandeks tegelda kainelt tõsiasjadega. „Peetagu kunstiliseks tõeks juba kujutust asjust, mis võinuksid olla, minu tõearmastus ei jookse kaugele oma allika, kord tõeliselt olnu enese juurest“, kirjutab mina-kangelane raamatu saatesõnas juhatajaks järgnevale endaanalüüsile. Ja seal-samas kriipsutab ta veel mitmel korral alla tahtmist hoiduda kujutlusvalesst ning soovi end juhtida lasta vaid tõeotsimislustist ja „hingelise reaalsuse tunnetamishimust“. Nõnda ei võta siis Semper täielikult omaks mitte mingit piiravat ismi, vaid läheb nende vahel valiva skeptiku teed. See-tõttu ei osuta Semperi kirjanduslik credo vahest sellist selgejoonelisust kui suurema osa teiste meie kirjanikkude oma, kuid selle asemel kõneleb see tähelepandavast kirjanduslikust kultuurist ja ka üldse kultuurist.

Päris teadusliku psühholoogilise analüüsi jume langeb sellele, kuidas Semper jälgib oma tegelaste elamusi armastuse süttimisest alates üle kirepursete ning neid segavate armukadeduse momentide kuni kiivuse kasvamiseni hävitavaks jõuks. Kogu oma tähelepanu juhivad autor iga üksiku elamuse võimalikult täpsale ja erapooletule registreerimisele ning püüab seejuures iga nähtust seletada ja põhjendada viimase võimaliku selguse saabumiseni. Kui peategelase suhted naistega kahestuvad hingelisemas osas bruneti ja lihalisemas osas blondi naise vahel, siis sellegi nähtuse seletamises autor püüab viia lugeja algpõhjuseni ja seega lõpliku selguseni, motiveerides seda vastava, iseendast täiesti juhusliku kahestumisega juba varases lapsepõlves.

Need erootilised elamused, mida Semper vaatleb, ei tohiks tunduda kellelegi, kes kordki oma elus on armastanud, kuidagi eriti üllatavaina ja sügavaina, nagu seda näeb näit. Dostojevski juures. Ütleb ju autor isegi, et „viimseni lahti ratkuda ja mõistatada saab ikka ainult hinge päälispinda, teadvuse ja alateadvuse ülakihte“. Aga lisaks sellele paratamatule piiratusle liiguvad Semperi käsitletud elamused tavalisuse pinnal ilmselt ka tugeva reaalsusetootluse pärast, ja see, mis neid ometi teeb huvitavaks, pole siis sügavus, vaid kindlakäeline ja täiesti oskuslik „lahtimõistatatu“ kasutamine, see mõistuslik kord ja selgus, mille loob Semper kirjelduse täpsusega ja nähtusi siduvate niitude osutamisega.

Kuid see huvi, mille Semper saavutab oma teoses loodud korra ja selgusega, ei kerki meis märgatamatult ja jõuliselt mingist teadvusetust kontaktist teose ja meie alateadvuse vahel, vaid see osutub puhtintellektuaalseks lõbuks, imestuseks selle osavuse üle, millega autor käsitleb hingeelu-

iisi nähtusi. Kui Semper muu seas jälgib kogu teose ulatuses äärmise järjekindlusega ja üksikasjalikkusega seda mõju, mida avaldab rasedus armastava naise käitumisele sellest mitte teadva ja mitte teada võivagi mehega, siis lõpuks — kui küsimus järsku saab selgeks — võime tõesti jähmatada imestusest selle, mõne keerulise tehnilise konstruktsiooniga sarnaneva ehitise ees, aga mitte ka rohkem.

Isegi neil puhkudel, mil ürgsed tundeuhangud peaksid täiesti hävitama mõistusega jälgitava korra ja selguse, jääb Semper ikkagi kaineks vaatlejaks ja tõsiasiade konstateerijaks. „Keha mu käte vahel oli väike ja vitsjas, sootu teise lisamaiguga kui Kristal“, nii kirjeldab peategelane külma asjalikkusega üht andumist. Kalduksime pidama seda vähemalt paiguti isegi psühholoogiliseks valemiks, kui autor poleks varakult valmistunud sellegi etteheite vastu. Nimelt kuuluvad Semperi peategelased mõlemad nende mitte just tavaliste isikute hulka, kelles teravasti välja on kujunenud ühelt poolt toimiv ja teiselt poolt vaatlev ning arvustav isikupool. Meespeategelane ütleb enese olevat vähemalt võimelise tahtega uinutama vaatlevat poolt endas, naispeategelane ei näi sedagi enam suutvat.

Südametunnistuse või isegi jumala silmaga üle meie tegude ja toimingute ollakse harjunud, Semperi kujutatud valvel isikupool on aga midagi hoopis võikamat kui jumal või südametunnistus. Jumala ja südametunnistuse ees usume leidvat vähemalt andestust, Semperi valvav isikupool on aga külm ning tundetu ja külmalt ning kaineelt langevate sõnadega aina registreerib ja registreerib.

Emotsionaalsuse puudumine Semperi käsitlusviisis takistab ta tegelasi esile kerkimast elavate isikutena. Me oleme küll näinud sadandeid nende hingeliigutusi kõiges üksikasjalikkuses, tunneme paljude kirjelduste kaudu silmade värvust, juuste tooni, teame selliseidki üksikasju, et ühel naistest on silmapaistvalt väljaulatuv randmeluu, kuid lõpuks ei tea me ometi kuigi palju, kes on kes. Ja kui Semper lõpuni oleks jäänud kaineks ja järjekindlaks analüüsijaks, siis oleks „Armukadedus“ küll teatavat intellektuaalset huvi tekitavaks, kuid siiski õige kuivaks ja igavakski raamatuks. Aga nii nagu varemini, lubab Semper endale nüüdki ka mänglevat ebajärjekindlust. Kõike põhjalikult analüüsinud ja motiveerinud, laseb autor teisel kesket osa mängival naisel minna täiesti ootamatult mehele kahtlase kuulsusega ajakirjanikule ning näitab seejuures käegaheitvalt kahele-kolmele võimalikule põhjusele, ilma et lähemalt süveneks nende vaatlemisse. Aga imelikul kombel just selle motiveerimata ja analüüsimata teo tagant hakkaks nagu paistma elav inimene meile selgemini kui muidu. Samuti tundub elu tugevamini tuikavat siis, kui Semper teatava huumoriga (ja vahest eneseirooniagagi) arendab analüüsi kuni groteskini. Viimast võtet kasustab ta terves ulatuses luuletaja Elfenbeini puhul ja see oma õige nime (NB!) poolest hoopis tundmatu kasvab oma elulisuses ainsaks püsivalt meelde jäävaks ja tuntud kujuks kogu teose kohta. Neil puhkudel näeme ühtlasi Semperit muutuvat tavalisest emotsionaalsemaks ja seetõttu saabub kohti, mis mõjuvad otse pärlitena, nagu näit. klaverikunstniku kirjeldis peatükis „Kontserdis“.

Üldse aga pääsebki Semper paremini mõjule mitte kaanest kaaneni, vaid siit-sealt vähemate annustena lugedes. Nippides maitstes jääb igitahes vähem märgatavaks ka see asjaolu, et suhteliselt väga suure kirjanduskultuuri kohta „Armukadeduse“ taga tundub võrdlemisi keskmiselt sellist kirjanikku, kelle käepuudutusest otsekuu iseendast hakkavad elama kõik kujutatud inimesed ja asjadki.

Oskar Urgart.

— Mait Metsanurk: Ümera jõel. Ajalooline romaan. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1934. 411 lk. Hind 5 kr. 75 s.

Eesti muistsest iseseisvusajast on nüüdisaja teadmised veel õige üldised. Mait Metsanurk kasustab ühiskondliku korrastuse ja ajaloo sündmuste kontuure ja selles põhiraamistikus elustab tüki muistset elu, nähtud enese kui

looja silmadega. Õigusega tekib küsimus, kas ajalooline olustik, ühiskondlik korrastus ja muistee vabadusvõitluse tegurid ning sündmused on antud õieti. Võtame näit. põhiküsimuse, kas rahvuspiiri lähedal Säde jõe juures võis olla XIII sajandi alul nii tihe asustus. „Eesti ajaloo atlas“ (Tartu, 1933) lk. 5 näitab, et aa. 800—1225 p. Kr. s. sellelt maa-alalt ei ole leide. Kui aga 1200. a. paiku Metsanurga romaani järgi oli Säde jõe ümbruses liikumas nii palju ehteasju (uskumatul kombel koguni kullast!), mille peitmist maasse raamatus isegi kirjeldatakse, siis peaks leide sellelt maa-alalt esinema rikkalikult. Seepärast on küsitav, kas Metsanurga poolt kirjeldatud Mägiste kihelkonna maa-ala üldse oli tol ajal tegelikult asustatud. Veel konkreetsemal kujul kerkib küsimus, kas on õieti nähtud etnograafilised elemendid — riided, ehted, töö- ja sõjariistad, hooned. Näitena puudutan siin amult üht küsimust. „Ümera jõel“ lk. 31 kirjeldatakse üksikasjalisemalt sõlge. Kuid sämbuliste äärtega sõlgi noorema raua-aja lõpust ei teata meil olevat (küll aga traatvitsaga ümbritsetud ja seejuures lehekujuliste ilustistega). Täiesti kaheldav on autori teade, et sõlg oli osetud Pihkvast, sest sellised ehteasjad on meile liikunud tol ajal ikka lõuna ja lääne poolt. Võib arvata, et autor on ehete kirjeldamise puhul kasutanud küll muuseumi materjale, kuid mitte süvenenud ajaloolistesse üksikasjusse.

Need küsimused võime aga jätta ajaloolaste, muinasteadlaste ja etnograafide vastata. Ilukirjanduslikul teosel on lubatud luua ja muuta ka ajaloolisi ja etnograafilisi elemente; tähtis on eeskätt, kas tolle ajastu vaim on antud õieti. Et aga uurimusi neilt aladelt on vähe ja materiaalseid tõendeid vaid katkendlikult, siis võiksime esialgu leppida ainult küsitusega — kas autor suudab elustada eesti elu 700 aastat tagasi harilikule lugejale usutavalt ja kas ta ei komista väga olulises. Lugeja muljed vist enamikus vastavad sellele jaatavalt: Mait Metsanurk on andnud tõeseda töö, ilmnegu mõningais üksikasjus ka omavolilisusi ja ajastust väljakaldumisi. Kas autor on suutnud edasi anda tolle aja tõelist vaimu, selle küsimuse otsustamise peab käesolev sõnavõtt jätma veel lahtiseks.

Ajaloolis-etnograafilise kriitika vastu on teos omandanud nõtkuse realismi ja romantika omapärase liitumisega. Metsanurk jääb esitamisiivisilt realistiks: ta püüab tabada tõele lähedasi inimesi, inimlikke psühholoogilisi vahakordi, tõele adekvaatset olustikku ning püstitada ajaloo sündmustiku usutavat oletust. Ta ei lase fantaasiat vaba mängu mängida, vaid küsib: kas see kõik võis olla nii? See annab asjaliku ja uskomapaneva ilme teosele (vähemalt väljaspool eriteadlaste ringe). Sellele lisandub veel inimeste osav ning tüse hingestamine ja lihastamine ja lugeja on valmis pooldama, et autor on suutnud luua uskumiväärse ajaloolise illusiooni. Et tegu on ometi illusiooniga, seda seletab lugeja silm üsna varsti kirjeldamise äärmuseni viidud joontes, isikute idealiseerimises ja ülla joone pidevas taotluses. See romantiline element aga sulab hästi kokku realistliku põhitaotlusega ja üheskoos nad ütlevad: autor on siin ilmselt konstrueerinud tüki muistset elu, ilma et tal oleks olnud kasutada küllaldaselt ajaloolist faktulist materjali, kuid see konstrueering on õnnestunud, on isegi meisterlikult tehtud.

Tihti on nõutud kui voorust realismi või romantika puhast esinemist. Nende ühesavaldumist on peetud nõrkuseks, küündimatuseks. Kuid inimeses on romantika ja reaalsus tihti paarimehed ja kujutades inimest tuleb jälgida reaalsust, kuid kalduda ka romantikasse. Need terminid on teoreetiliselt vastandid, hea kirjanduslik teos võib aga anda nende mõjuva ühestoime.

Romantiline joon on põhjustanud küll romaani ühe suurima puuduse, nimelt kirjeldustes äärmusliku joone rohke tarvitamise.

See algab juba esimestelt lehekülgedelt, kus Leini liigub kui traagilist saatust pingutav näitleja laval, kusjuures lumi tormab taevani, hundid on kuratlikud ja lõpuks Leini sunnib taganema need kuratlikud laanekut-

sikad mingi kangelasliku sisejõuga. Üldise suurt taotleva pildi üksikasjad on viidud peaaegu viimse võimaluseni, näit.: „Põldudele, alemailt, teedelt ja tänavailt haaras vinge tuul tuhkat lund, kühveldas ülalt lisa, kuhjas seda pilveks, lennutas seda majade ja püstkodade kohal, keerutas kõrgeiks sambaiks, pillutas jälle laiali ja mattis madalad majad, põõsad ja aiad hangede alla“ (lk. 10). See ei toimunud päeva, paari jooksul, vaid üsna kiires korras.

Äärmusliku kirjeldusjoone esinemist kohtame „Ümera jõel“ sageli. See annab tunnistust mingi suure taotluse tahtest ja mõjub üldkokkuvõttes hõredalt — loodetud jõukülluse ja suure dünaamilisuse asemel. See on läbinähtav võte, paljas mõjumistaotlus, mis eesmärki võib saavutada vähekoogenud lugeja juures, kuid mida peaks võimalikult tagasihoidlikumalt tarvitatama. Mõnigikord see lausa segab, näit. nõiatembutused lk. 116—123, Vello jääb nõrgaks kreeka-katoliku kirikus laadami suitsust lk. 233, lätlaste röövretk on nagu hävitav, vallutatav verine torm lk. 203—218, eriti kriitilise suhtumise puudust on lk. 217, kus lätlastel lastakse maha tappa 300 eesti vanemat jne. Metsanurga vastne teos on stiililt elav ja tugev, äärmuslik joon pakub sellest veel üle ja seega rikub loomulikku tugevust.

On hea, et Metsanurk ei lähe kirjeldustega pikale. Kogu teos on paraja vahelduvusega, kirjeldused annavad looduslikku tagaseina ainult hoogsa jätkudena, millest mõni on väga ilmekas. Kõnelused ei pikene olustikku kirjeldavaks (nagu Aug. Jakobsoni esimestes teostes) või psühholoogiat ja ideid aegamööda lahtiharutavaks (nagu A. H. Tammsaare viimastes romaanides). Tõsi, dialoogid pole teinekord mõtetelt väga tihedad, neil on aga sees intriigi pinge ja seepärast peaks teos olema huviga loetav ning vallutama lugeja oma mehisuse ja pingsusega.

Intriig pole väga keeruline, kuid palmitsetud tugevaist niitidest: Sakala lõunapiiril Sæde jõe läheduses asetseva Mägiste kihelkonna vanema Vello õde Leini tõugatakse hukatusse röövliloomulise mehe poolt ja hundid söövad ta pojakese; see annab põhjust karistusretkeks ja ristiusu idanemiseks Leinis; ristiusu pealetungiga lõunast käib ühes lätlaste, ristitud liivlaste ja riütlite röövpealetung; vanem Vello mässitakse kõige selle sisse ja nagu iseenesest kasvab välja sõjakäik lõunasse, mis lõpeb võiduka Ümera lahinguga. Intriiigi suurendava kõrvalharuna on armastusmotiiv Vello ja Lembi vahel. Kõik need on usutavad ja elulised vahekorrad ning juba põhilaadilt tugeva pingega.

Sellele puhtsündmuslikule pingele lisab jõudu juurde romaani ideoloogiline koostik. Eestlased on vabad, neid ahistatakse lõunast lätlaste kui juhuslike röövijate poolt, kuid peamine kõuepily on ristitud inimeste pealetung, ristiusu jumala pealetung, nagu seda käsivad tegelased. On traagiline, et eestlastel puudub riiklik korrastus, et iga kihelkond peab võitlema enese eest ja mitte hoolima palju teistest. See saatuslik seisund esineb valusa puudusena. Kuid lugeja teab, et nii see võis olla. Eestlaste kaotus ja allajäämine on valus tõsiasi, millest oleme juba üle saanud, ja lugejal on huvi näha, et kas neist inimestest seal asja oli. Et kuigi üldine kord oli halb, kas aga inimesed olid tublid ja väärivad esivanemate nime.

Autor on hoolt kandnud selle eest, et nad väärisksid.

Romaani tegelased on enamikus tugevad isikud — igaüks oma viisi, nii Vello oma julguse, jõu, visa vahvuse, aususe ja orienteerumisvõimega, lonkav Ott mõistuse ja laialiste elukogemustega, kehaliselt kidur Kahro erksa ja teovõimsa vaimuga. Need on keskne meestekolmik. Kuid ka muud tegelased on omamoodi tugevad kujud (Asso, Kiur, Kiiivits, Malle, Vaike, Lembi) ja üldiselt mitte skeemid, vaid isikupärased elavad inimesed. Idealiseeritud tegelaste vastaspool, must pool, on tagasihoidlikult esitatud. Need on võravereline äraandlik Rahi, isehakanud „tark“, nõid ja muud vähemad veinad.

Et idealiseerimine on tagasi hoitud, nagu oleks see ainult lugupidamise avaldus muistse aja vastu, et tegelastele on suudetud anda i s i k s u s, l i h a, v e r i j a v a i m, siis võidab täielikult reaalsuse taju ja lugeja võib soojade tunnetega kaasa elada nendele Muistse-Eesti esindajaile. Kui nüüd need muistsed eestlased on rühmana teovõimsad kõigist sisemisest vastuokstusest hoolimata, kui teos lõpeb üsna melaise lahinguga ja eestlaste võiduga, siis võib lugejaskond rahuldust tunda oma illusoorseist esivanemaid.

Mait Metsanurk on loonud teose, mis lugejas on suuteline äratama rahvuslikku tegevusetunnet ja iseteadvusetunnet. Seepärast on see raamat väärt, et teda eestlane loeks, et teos saaks tõesti r a h v a r a a m a t u k s. Raamatus esitatud pahed võivad hoiatuseks olla praeguselgi ajal.

Peale juhtivate ideede on Metsanurk raamatu lehekülgedel toonud veel rea teisi, mis omavad küllaltki tähtsust.

Üks oluhemaid on ristiusu osa muistses iseseisvusvõitluses. Teoses esineb see visalt pealetungiva ja eestlasi nõrgestava tegurina. Ta sööb nagu mingi hape (et mitte ütelda mürk — piteeditundest praeguse kiriku vastu) ühe osa inimeste hinge, vallutab vaimu ja ihu, annab uue alistuva maailmavaate, ükskõiksuse rahva saatuse vastu, isegi poolehoidu vaenlastele kui ristituule. Selle uue eluvaate sissetungi on kujutatud pidevalt ja tähtsana, nagu oleks see üks tugevaid tegureid, mis aitas kaasa eestlaste iseseisvuse kaotamisele.

Ka üksikisiku respektimine ja demokraatlikul alusel oma tegude täie motiveeringu taotlus (Vello ja Rahi ühiskondlik vahekord) ning mõnda muudki väärib lugeja mõtte peatumist kui probleem omaette.

Üldiselt õnnestunud teoses tekib vähemaid kahtlusi ja etteheiteidki. Näit. ülemusekultus (vanemate seisuse ümbritsemine välishiilgusega, puhtametliku aupaiste ja tseremoniaaliga), oma usundi nõrkus, otse puudumine, järjekindlusetus Vello kujutamises, kus teoinimesele löövad sisse paigaltammuva mõtteinimese ja resignatsiooni viirud, modernsed elemendid ideestikis jne. Mõni võiks laita venivamaid osi nagu Pihkvas laadal käik, rahvalaule vältimist ja soovida Vello varustamist otsustavama otstarbekalt jõulise tegumiega, mitme naise pidamise asetamist kitsanaisse raamidesse, üldist kangelaslikkuse hõngu paisutamist jm. Kuid need soovid võiksid teose teistele radadele.

Ka on arusaadav, et ühte ilmet-määravat tegurit pole autor saanud kasutada, s. o. keelt. Võimata on restaureerida kõnelustes eesti keelt XIII sajandi hakust. Autor kasutab aga murdelisi ja murdelistest tuletatud sõnu (nagu kilastunud piim, kärtsama, noosklema, rasud, sõuke, vardused jne.) ja suudab sellega süvendada olustikulist jumet; eriti Lõuna-Eestis esinevad murdesõnad on siin omal kohal nagu sõuke (muistne suurrätik). Haruldasmate sõnade taotluses läheb autor iiallegi, tarvitades noort soome laenu a j a t e l e m a (mõtlemata) ja soomepäraselt p e r g e l i (selle asemel et ütelda pärjel, pergel vm.). Ekslik on tarvitada ka r o i t m a „kätte maksmata“ tähenduses (lk. 45), sest see rahvapärane sõna (= läbi nuhkima, nuuskima, kollama) on alles hiljuti varustatud tähendusega „ära andma“ (verraten, изменять, EÕS lk. 1143), kuid mitte „kätte maksmata“. Kohanimede õigekirjutuses on jälgitud vastavat ajalookirjandust (näit. „Eesti ajaloo atlas“); kui seejuures vast tulekski ikka tarvitada ilukirjandusliku teose tegelaste suus S o b o l i t s e, siis ometi on ilmne, et eestlased omavahel ei tarvitanud R o t a a l i a, mis on vastavast literatuurist, vaid kuidagi eestipäraselt (näit. Ridala).

Vigu otsiva arvustamisega neid leidub, kuid need on siiski üksikseid, mis ei suuda rikkuda tervikut. Olulisema soovina võiks püsida, et autor oleks võinud teravamini ja kujukamalt elustada 13. sajandi alguse inimest Eestis. Ta on seda teinud küll etnograafiliste ja ajalooliste tunnuste varal, kuid inimeste mõttelaad, mõtte paindlikkuse amplituud, intelligentsi mitmepalgelisus on üsna tänapäevlik. Seda on eriti tark Leikol,

sepal, kuid seda on ka Vellol, Otil, Kahrol. Kui mõtted, hinded ja püüdmused oleksid kindlajoonsemad, püsiksid rohkem kitsais kohalikes huvipiires, näitaksid tugevat, võitlevat, vallutavat isikut, oleks muistse inimese illusioon tusedam.

Mait Metsanurk on võtnud enesele väga raske ülesande ja kui ta on suutnud selle põhijoontes õnnelikult ja mehisel teostada, siis on see tubli võit autorile ja ka meie kirjandusele.

D. Palgi.

Johannes Barbarus: **Tulipunkt**. IX kogu värss. Tallinn 1934. 160 lk. Hind 3 kr. 75 s.

„Tulipunktiga“ tõestab Barbarus uuesti, et ta kuulub produktiivse mate eesti poeetide hulka. See raamat on oma mahult ümmarguselt kaks korda suurem meie tänapäeva luuletuskogude normaalmõõtudest. Ja tema sisust näib üle poole olevat esmakordselt trükitud, vastandina sellele, mida oleme juba pikemat aega nägema harjunud tunnustatud tasemega luuleraamatute puhul.

„Vaja koomale tõmmata värssigi read...“ ja „sõna-sõdur, kuula käsku ja „joondu!““ Nendes värssides, millega Barbarus oma kõnesoleva kogu avab, lohib oletada programmi. Ja kui koomaletõmbamist mitte mõista enesepiiramisena, tagasihoidlikumaks muutumisena, vaid militaaristlikult-otseselt üleskutsena või käsuna rünnakule, siis seda programmi Barbarus ka täidab. Ta jätkab või uuendab oma kallaletungi endistel rinnetel täie jõuga. Sotsiaalne probleem, ühelt poolt doktrinäärne klassivõitlus oma revolutsiooni- ja maailmarevolutsiooni loosungitega, teiselt poolt naturalistlikud elupildid ühiskondlikest vastuoludest, see moodustab Barbaruse ueski toodangus olulisima, nii ruumilt kui erikaalult. Siin on Barbarus suunakindei. See võib tunduda mõneti iganenuna, mängimise vanadelt ja kulunud nootidelt; ühele enam, teisele vähem, subjektiivselt maitset ja maailmavaatest olenevalt. Aga kui revolümisele „maksva korra“ vastu — (muidugi kõige laiemas ruumilises ja ajalises ulatuses mõeldud) lisandub aktuaalsemaid, demokraatia kaitseks ja haakristluse ründamiseks loodud ridu, siis saab Barbarusega kaasa minna iga vabaduse, võrduse ja vendluse (ning veel enam vaimsuse) ideaali kummardaja või imetleja. Siis jääb ruumi Barbarust nautida konkreetseis, argipäevaküsimis ka vasikutumõttelejale.

„Tulipunkti“ materjaliküllusse süvenedes leiab paratamatult, et sisu on Barbaruse juures primaarne, kuigi tema vormi- ja väljendus-omapärale pole tähelepanu juhitud sugugi harva ja kuigi ta oma vanadest, temale n. ö. kinnistatud vormivõtetest selleski kogus üldiselt ei loobu. Viimaselt vaatepunktilt on muidugi kõik endiselt kohal. On loendamatu arv üllatavaid (värsked — oleks vähe öeldud) metafoore, nende seas suurel määral selliseid, mis tänu võlgnevad autori arsti-elukutsele, on palju barbarisme, kohtab külluslikul hulgal eksakt-teaduslikke mõisteid ja muid selliseid „pärisluule“-vaenulisi elemente; kohtab ka küllalt värsked riime, kuigi Barbarus enesele riimi pärast ei näi halle juukseid kasvatavat, vaid siin ja seal rahulikult üsna kulunutlki riimida julgeb. Viimatimainitud seik siiski ei mõju häirivalt, sest vähen-värsked ja uhiuued riimid (neidki leidub — üldiselt puhasriimis läbiviidud värsside juures igatahes hinnatav saavutus) on hästi jaotatud ja tasakaalustatud. Aga kõigile neile vormivoorustele vaatamata vormi meistriks Barbarus ei saa, sest ta pole nõus riskima alandada vormi orjaks, mille kohta on olemas hoiatavaid eeskujusid eesti lüürikas. Sisuline ja mõtteline kõrgepinge on pea-eesmärk, mida Barbarus taotleb, see surub enese läbi, saagu mis saab muust. Nõnda mitmesugused patustused vormi-eksaktsuse vastu on ilmselt teadlik hoolimatus ja enamail kordadel nendega lepid. Barbarus proklameerib ise: „Laske traavib tuulen lahtise lõkaga / vabavärsi

Pegasus valjastamata suuga.“ On ainult mõningaid teise järgu vabadusi, millest ei tahaks minna lihtsalt mööda, mida ei tohiks (ja ei tarvitseks!) luuletaja enesefe lubada ka Barbaruse suhtumisest värssidesse väljudes. Nõnda näiteks pikemas, mitmesse lõiku jaotatud luuletises „Üks keldritaim (värss-jutt)“ on esimese kahe stroofi tüüpiline barbaruserütm põhjendamatu ja koguni mitte sobiv järgneva paarikümne stroofi jambidega, mis muide kohati kergelt meenutavad Underit. Samuti on raske osata õigustada mõningaid rütmihälbeid tsükli „Luulesüsteem“ jambilisisoneetes, seal, kus Barbarus uudisena eksperimendib kivistunud vormiga. Aga muidugi sellised üksikasjad kaovad Barbaruse lopsakusse ja vaheldusrikkusse ära, üldiselt nad segavad vähem kui võiks arvata. Pisut enam pahandab, kui leiame komistusi poeetilistes kõnefiguurides. Siin vahel nagu puuduks valikumaitset, või selle maitse kontrolli pidevust. Suure hulga värskest ja hästi mõjuvate piltide sekka satub teinekord ka päris ajaleheartiklite proosat, või jälle selliseid, mille täpsam dešifreerimine tühja või vastuoludesse viib. Näed suure naudinguga väljendusi, nagu: „(taeva) laotustahvli pühkimata kriit“ — lk. 42, „... päike sisse astub — igavene juut / ja kõik maailma endal päevaks üürib“ — lk. 43, „koit ripsmed pika:1 avab“ — lk. 80. Need on ainult mõned torkeproovid. Aga keset sellist poeesiat üllatab Barbarus paratamatult prosaismena kvalifitseerida tulevate ridadega, nagu: „Praegugi puuduvad sõja vastu tõkked“ — lk. 60, või: „Inimkonna kohal ripub taguriluse paine“ — lk. 70. Muidugi ei anna tsitaat ükski siin õiget pilti. Aga võrreldagu teda omal kohal, seoses terve luuletusega, siis alles võib imetella seda külma rahu, millega Barbarus millise tahes prosaismi võib lüüa oma värsside rivisse.

Kui asuda Barbaruse luule juurde eesmärgiga üht või teist tsükli või ka mõnd üksikut luuletust välja tõsta paremuse seisukohalt, siis nagu satuks raskustesse. Barbaruse luulel näib olevat omane mitte eriti suur hajumus ümber keskmise, ta värssid on õige tasemeühtlased. Sellega seletub siis ka see, et Barbaruse luulet on tähtis lugeda *en masse*, et õige pildi temast saab, nautides tema toodangut suuremates kvantumites, lastes enesele mõjuda tervel raamatul või mitmelgi raamatul. Seda väidet kinnitab veel seegi, et Barbarus harva kirjutab üksikult seisvaid luuletusi, vaid arendab iga teema orgaaniliseks tsüklikuks. Nõnda relatiivse väärtuse — või mõjukuse — hinnangu andmist ähvardab subjektiivsuse hädaoht. Paistab siiski, et parimaks kõnesolevas kogus võib pidada mõtelise sisu poolest rikast tiiteltsükli „Tulipunkt“ ja tsükli „Haigete raamatust“. Viimases on Barbarus oma vanu teemasid haigetest ja eluvarjupoolsetest arendanud veel mõjukamalt kui oma eelnenud toodangus. Tahaks öelda, et siin on ta ennast ületanud. Kolmanda silmahakkavamana ei taha jätta mainimata sonettidetsükli „Päikesüsteem“, ma mõtlen tsükli tuuma, mitte samasse paigutatud pühendussonette. Öeldagu, et Barbarusele ei sobi sonetivorm, olgu nii, et ta ei saavuta vormi-klassikat, aga selle eest just neis värsses Barbarus pakub oma parima „puhta poeesia“ alalt. Barbaruse vabadusetaotlus ja valitud vormi distsipliin on siin andnud õnnestunud sünteesi — napimale ruumile on surutud enam. Lõpp-tsükkel „Vastu tulevalle“ dokumenteerib tõsidust, millega Barbarus suhtub luulesse.

Paul Viiding.

Leida Kibuvits: **Paradiisi pärisperenaine**. K./Ü. „Loodus“ Tartus 1934. 239 lk. Hind 1 kroon.

Selle teose on inspireerinud ühest küljest nähtavasti antipaatia väikekodanlase korra-armastuse, kogumiskire, ahnitsuse, arvutava „ettenägemise, homse-eest muretsemise vastu; teisest küljest sümpaatia boheemlase hetkele-elamise, muretuse, vabadusetungi, korrapõlguse, teooria hülgamise, alateadvuse, instinktipärase elu hindamise vastu. Autori tempera-

ment, võib-olla ka lähem ümbruskond on määranud selle sümpaatia ja antipaatia; sellest temperamendist on tingitud ka teose väljendusviis, stiil, laiemas ja kitsamas mõttes. Muidugi ei jäta ajajärk oma pitsatit kõigele vajutamata.

Eeva Orst on kuulus näitleja, kes „küünib kehastama kreeka tragöödiate suuri naiskujusid, Ihseni naisei ja Shakespeare'i“; keda keegi arvustaja kõrvutab Sarah Bernard'i, Duse ja Iida Aalbergiga; kes võivad minna oma kunstiga Euroopasse, kes olevat teel täiuslikkuse tippu. Ta ei kehasta oma osi „mitte reeglite ja raamatute järgi, nagu nad (mõeldakse viist teatrijuhte. Ed. H.) nüüd nõuavad...“ Ta on „lihtne naine“, haarab oma osa „alateadlikult“. Ta elab aina oma osadega, oma välimusest ta ei hooli; sellest lausub ta kord ise: „Ma'i puhastanud tihti oma sõrmeküüsigi... mul puudus selleks aeg. Ma ei ravinud oma liha — ma ei mõelnudki sellele ja mul polnud selleks mahti.“

Vahemärkusena võiksime öelda, et uusima aja näitleja oma „liha“, s. o. keha, kui tööriista laval, erilise hoolega treeneerib. Et ka Eeva Orstil aega „liha“ ja sõrmeküünete jaoks oleks leidunud, seda võime järeldada nähtusest, et ta käib kohvikus, restoranis ja katoliku missal.

Sama vähe kui „lihast“ hoolib ta oma rõivastusest ja muust. Me näeme näit. teda juba romaani alul viltusõtkutud kingakontsadega, tald olevat läbi, sukakannas auk. (Ta ostab alati hästi pikad sukad — neist jätkub varvaste alla keeramiseks.) Kui tema toaseltsiline Marta sukanoelumiseks lõnga ostab, paneb see Eeva kui „piinapingil“ ägama. Ei ole siis midagi imestada, kui sel kuulsal näitlejal kord laval undruk maha langeb, sest see pole ühegi nõõbiga kinni, ainult ühe nõõpnõelaga (ka ajapuudusel?).

Vääriliseks paarimeheks Eevale on tema sõber ja pihilaps armuasjus — kirjanik Eerik Aadam, kellel on ka oma paradiis — aed majaga linnaserval. See kirjanik loob samuti kui Eeva spontaanselt, „geniaalselt“. Ta „lõõb“ näidendi kokku, sest „pikemaks ja pidevamaks tööks pole tal pääsivust. Istub nädala, näost punane, sinine suitsupilv laeni ja selles suitsupilves sünnib midagi värsket, lendlevate lausetega.“

Sellesuguse Aadamiga on Eeva kord katsunud unustada lava, nad on elanud aasta abielus, „lõõnud teineteist, sülitanud teineteisele raevuhoos näkku“ need geniaalsed inimesed.

Korraga, Leida Kibuvitsa poolt seletamata jäetud motiividel kosib Eerik Aadam enesele naiseks Eeva seltsilise ja täieliku antipoodi, palvevanna kodunt aetud kasutütre Marta. Eeva on kutsunud ta enesega, nad on asunud ühte elama. Marta on — Eeva meelest — „vürtspoodniku“ liitüüp, kes kehastab oma korra-armastuse, kainuse ja kogumise ring „ette nägemise“ kalduvusega „võlausaldajaid, õmblejaid, õpetajaid, kaupmehi...“

Kui Eeva teatrist vallandatakse, sest et klassilised draamad ei tõmba enam, asub ta Aadami ja Marta juurde elama. Viimane kavatses suure tragedienne'i tööle rakendada. See aga ei mahu Eeva hingesse, ta ennem hakkub.

Et autori temperamendilt rohkesti sugulust näib olevat spontaanselt ja alateadlikult loova ja boheemitsemisse kalduva Eevaga, siis on tema sümpaatia suurele näitlejale arusaadav ja ta on valinud selle kuju vastumeelse väikekodanlase, „vürtspoodniku“ ründamiseks. Lugeja hindab aga Eevat kui iganenud boheemlase tüüpi hoopis teisiti ja saab aru, et säärane näitleja kauemini laval ei võinudki püsida, et tal oli aeg pensionile minna. Samuti kui Eeva tüüpi näitleja, kes oma „lihast“ ei hooli, kes teooriat ja raamatut põlgab, oma aja on ära elanud, on ka boheemlus täiesti iganenud. „Vürtspoodnikku“ ei saa enam üllatada ei korratu eluviisiga, kõõbla „vabadusega“ ega mõne öise pummelungiga. „Vürtspoodnik“ oskab ja julgub seda kõike sama hästi. Aga mitte rõnda geniaalselt! võib mõni boheemlane vabele hüüda. Kahjuks pole selles teoses bo-

heemlaste geniaalsusest tõendeid antud. Kirjeldatakse Aadami-Marta pulmi, kus kogu teairiboheemkond koos ja võtab oma kõrgemad noodid. Autor lausub sel puhul: „Küll nois on nüüd julgeid mõtteid — vabu kui kajakaid, tarmukaid kui hakke, ülbeid kui vareseid, uhkeid kui luike. Kui lendleks selline parv tiibu laksutades üle linna!“

Paraku ei ole autor ühtki neist julgeist ja vabust mõtteist esindanud.

Enam veel kui liigne sümpaatia Eevale segab meid Marta kui „vürtspoodniku“ ebavooruste (korra-armastuse, kainuse, kokkuhoiu jm.) tugev allakrüpsutus. Kuna Eeva on siiski enam-vähem elav ja usutav kuju, tundub Marta (samuti ka kirjanik Eerik Adam) väljamõelduna, konstrueerituna.

L. Kibuvitsa tahtmata on tema teosest saanud luigelaul boheemlilise romantikale. Peavääratus on ainekliku uudsesuses. Esimest korda on meil teatri- ja näitleja-elule nii lähedale mindud.

Noor naisautor on oma „Paradiisi pärisperenaise“ kirjutanud samuti kui Eerik Adam „lõi“ oma teosed — pikema püsivusega, „lendlevate lausetega“. Leida Kibuvits on impressionist. Tema pilk — terava tähelepanuga — lennab ühelt esemelt teisele, ühelt elamuselt teisele, haarates kiiruga esimese hetkelise mulje, tehes selle järgi oma otsused; tal pole püsivust sügavamale nähtustesse tungida, põhjusi juurelda, nähtuste sõltuvust otsida. Tal on tugev sõnataalent; tal pole raskusi väljenduse leidmises. Kõik oleneb edaspidi sellest, kuidas seda kasustatakse. Hädaohlik oleks loota vaid angede ja alateadvusele, põlata intellektuaalse tunnetuse ja orienteerumise abi, lühidalt: tarvitada loomingus Eeva meetodit.

Ed. Hubel.

Marta Kuus: Põhjakaare all. 52 lk. Hind 2 kr. 50 s.

Marta Kuuse nimi on enne ta esikogu „Põhjakaare all“ ilmumist siinseal ajakirjades vilksatanud. Mõningad varemilmunud luuletistest on ka esikogusse asetatud. Kui võrrelda neid esialgsel ja kogus avaldatud kujul, siis näeme, et autor on neid tublisti parandanud ja muutnud. Sama võib allakirjutanu öelda nende värsside kohta, mis talle võõras Marta Kuus käsikirjadena lugeda on saatnud ja nüüd kogus avaldatud. Põhjalikki redigeerimine ja viimistlemine on neis aset leidnud. See on hea tundemärk ja plussiks algajale poeetile. Sellest ei saa aga veel järeldust teha, nagu oleks Marta Kuuse „Põhjakaare all“ küllaltki viimistletud luuleraamat ja puhas kristall. Kahjuks on siin rohkesti seda, mis autori enesekriitika kasvamisel aastate pärast leiab armutat üle parda heitmist, ja mis siis jääks kindlasti avalikkuse ette toomata.

Marta Kuus ei sea üles suuri luulepretensioone. Ta luulemaailm ei ole lai ega ka uus. Ema mälestusele pühendatud raamatu esisõnas ütleb ta, et „... Jumalad kingivad mõlemaid: rõõmu ja muret ning Surm on kõige lõpp“, ning „... (elu) on ilus, tuline hää ja püha — kuigi surm on jälle kõige lõpp ning olemasolu otsekui ülilühike lend läbi kaduviku.“ — Need meeoleolud ja tunded kannavadki ta esikogu, millele lisandub ohtrasti looduse- ja armuluulet. Et Marta Kuuses näeksime tugevat algupärast andi, seda ei saa öelda, sest tal on õigegi palju vaja seda korrata, mis on öelnud enne teda Gustav Suits, Marie Under, Jaan Kärner, isegi Anna Haava („Haua varjul“, „Kanarpik, kurbuse lill“). Kuivõrt suitslik on Marta Kuus, sellest kas või järgmine näide: Gust. Suitsu „Laul Eestist“ leiame:

„... Noorelt ju närtsivad põskede roosid,
roostetab tegude haljas teras...“

Marta Kuus oma kogu avalaulus „Põhjakaare all“ laulab samuti kui Suits külmetämapanevast maast, rõõmutusest ja hallusest, ning sõnastab eelpoolset Suitsu motiivi ja meeoleolu oma sõnadega järgmiselt:

„...Naer murdub varakult, laul külmub, jääb suule siin.
Liig kiired meie kevaded, ei öitse kahvatu jasmiin.“

Peale Gustav Suitsu on Marta Kuus tugevasti ka Marie Underi mõju all, nagu eelpool juba öeldud („Olen rüübanud Sind“, „Paastunud olen“, „Armulaul“ jt.). Üldse: armuluules tallab Marta Kuus Marie Underi luuleteid.

Tõsi küll, kohati on mõjustused otse pealetungivad, kuid ei puudu ka omapära ja isiklikku nägemist ja tundmist. Kohati saavutab noor luule naine oma otsekohesusega häid efekte ja mõjub usutavalt. Rida looduspilte talvest, eriti aga sügisest, on joonistatud sõnadega hapralt ja nauditavalt. Enesenukrus ja melanhoolia saavad mitmel puhul hea tõlgenduse ja mõjuvad veenvalt. Kohati saab Marta Kuus armuluuleski olla originaalne ja avameelne, kuid langeb siiski sageli mõjustustesse ja šablooni. Näiteks selliste väljendiste, nagu „aeg — mahe preester“, „lõhnavad viirukid“, „närburud roosid“, „unetuse lilled rinnas“, „valu põletavad piisad“ (luuletises „Unustus“) jne., tarvitamine kuulub ajalukku ja pole Marta Kuuse luuleteele sillutiseks.

Ka tehniliselt ei sea Marta Kuuse luule nagu sisuliseltki suuri pretensioone. Ta rütm on kohati konarlik, kuid paiguti valitseb ta nelikrida päris hästi, kuigi ta riimib vanamoeliselt ja ei püüagi uusi riime meie riimivaesest keelest leitud, samuti ka mitte irdriime. See teeb Marta Kuuse luule kuidagi väliselt kulunuks ja nagu tehtuks, kuid kohati omab see seda enam selgust ja usutavust. Üldiselt peabki märkima, et Marta Kuus väljendub selgelt, mis on voores ja mida igal algajal pole. Näib, et Marta Kuusel on püüdmist ja luulenärvi. Hea tahtmise juures võib ta parematki anda, kui on seda „Põhjakaare all“, kuna ta eeskujudeks Suits ja Under pole halvad. Parem head eeskujud ja nende mõjustused kui halb originaalitsemine. Igatahes Marta Kuuse debüüti, kõigi puuduste peale vaatamata, tuleb lugeda õnnestunumaks kui varem ta luuleõdede Adrienne Linti ja Virve Rännangu omi.

K. Ehrmann.

Noorsoojutte ja lapsepõlvemälestisi.

Juhan Jaik: **Kuutõrvajad.** Noorsoojutt. Jaan Vahtra illustratsioonid. Noor-Eesti Kirjastus Tartus [1934]. 112 lk. Hind 1 kr. 75 s.

Richard Roht: **Väikesed rändurid.** Lastejutte. A. Peerna illustratsioonid linoollõikes. Noor-Eesti Kirjastus Tartus [1934]. 169 lk. Hind 2 kr. 25 s.

Jaan Vahtra: **Minu noorusmaalt I.** Autobiograafilisi jutustusi ja pilte lapsepõlvest. Autori illustratsioonid. Noor-Eesti Kirjastus Tartus [1934]. 114 lk. Hind 2 kr.

Kuutõrvajad on üsna värske ja omapärane noorsooteos, mille groteskseks ning muinasjutupäraseks stiliseeritud maailm on nähtud läbi humoristi-karikaturisti prilli. See on lugu vaeslastest Jaakusest ja Sirjest, kes tulevad otsima oma õnne vanast Võrust ja kellega juhtub seal rida veidraid seiklusi, enne kui nad leiavad oma õnne. Jutustusse on põimitud peale vaeslapsemotiivi veel motive kuutõrvamisest, maa-alustest teedest, unenägede seletamisest, viimsestpäevast, esineb nukuteatri eeskujusid, kõhurääkimist jm. Lisaks nihutatakse ajaperspektiiv Võru linna minevikku, kusjuures seatakse taustaks Vene keisreid ja keisrinnaid (Katarina), algelist olustikku ja kultuuritaset. Silmahakkavamaiks tegelasiks peaosaliste kõrval on siin veel Võru vägev linnapea Agamemnoonus I, kelm hängeldaja ja linna terroriseerija Katapultus, linnapea kuulus ahv Messalina (NB nimesid!), sulipoisid Janka ja Simpka jt. Kõigist neist algosi-seist on Kreutzwaldi *Kilplaste* lähemal eeskujul sepitsetud noorsooteos, mis vähemalt täisealisele noorpõlvele on värskendav lugeda. Kas raamat ka

noorsookirjandusena erilisemat menu saavutab, ei julge just ennustada, sest huumor, karikeerimine, eriti veel, kui see tungib nii üksikasjalikesse eluvahekorrisse, eeldab minu meelest küpsemat lugejat, teatavat intellektuaalsuse taset. Kuid lugejaskonda leiab Jaik kindlasti.

Kui Jaik oma *Kuutõrvajad* esitab värsket ja pulbitsevat loomislustiga, siis Rohu *Väikesed rändurid* oleksid nagu pärit väsinud ja paiguti otse tülpinud sulest. Autoril on kätteõpitud väljendusosavusus ja ta kirjutab, nähtavasti vaevata, kiiresti, viimistlemata, võib-olla koguni tellimise peale. Autori aineeline läbisaam ei ole arvatavasti mitte kiita ja ta peabki tööga kiirustama. Ka tundub, nagu poleks autor nende ainete ja tegelastega mitte eriti soojas ega hingelises vahekorras.

Rohu lastejuttude kogu jaguneb kolme ossa: juttusid jõuludest, lugusid lindudest ja loomadest ning mälestisi lapsepõlvest. — Jõulujutud „Imelik kütt“ — muinasjutuelemendiga — ja „Vaeselapse jõuluöö“ — realistliku jutuheidega — on üsna head rakenduskirjanduse näited, mille hallvema meie koolilugemikkude tõlgitud jutuvärskest. Nagu algupärase noorsooromaani, niisama ka algupärase lastejutu alal valitseb meil endiselt pöud ja R. Roht oma ladusa, lihtsa, selge sõnastusega on selle soetamiseks kindlasti kutsutud.

Raamatu teises osas aetakse juttu kuldnokkadest, kurgedest, leevikestest ja rebastest. Neljast palast on elamuslikumad „Kuldnokkade maja“ ning „Poiss ja rebane“. Palas „Sügisel“ pakub Roht looduskirjeldisi, kuid endist erksust ja sugestiivsust saavutamata. Neid sügisemaalinguid tunne paremini juba *Kurgsoost* ja mujalt Rohu varasemast toodangust.

Lapsepõlvemälestiste peatükis on vähemalt kaks lühemat pala lähedalt eneseeluloolised. Et Rohul rõõmsamaid mälestisi lapsepõlvest on vähe, siis suhtub ta sesse ainesse teatava apaatiaga, nagu loos „Seakarjas“, eriti aga peatükis „Karjakindral“. Ent viimatimainitud peatükk oma konkreetse ja realismiga, näit. „linaajamise“ ja linarabamise kirjeldusis, mõjub ometi õige värskelt ja uudselt. Pikim pala raamatus „Väikesed rändurid“ kujutab kolme poisijõnglase Aafrika reisu lugemishimulise Antsu õhutusel, mis lõpeb äraeksimisega kodulähedases laanes. Selles eksitab vaid 9-aastasest Antsu vanamehelik raamatutarkus. Mil määral see jutustis on endaelulooline, on raske üelda, aga see on minu meelest seni üks paremaid algupäraseid seiklusjutustisi; ainult algus on asjata venitatud.

Rohu lastejutud on eranditult õnneliku lahendusega ja selle üle tunded instinktiivselt headmeelt ja kindlasti hindavad seda ka noored lugejad.

Eelmistest erineb hoopis J. Vahtra raamat. *Minu noorusmaalt* pole lasteraamat, vaid memuaarid lapsepõlvest. Sellena on tal peale üsna tõhusa kirjandusliku väärtuse kultuuriloolise materjalikogu tähtsust, aga eelkõige pakub isikuloolist huvi. Vahtra jutustab siin oma karja- ja koolipõlvest — 8. eluaastast kihelkonnakooli lõpetamiseni: oma kehvast koduolust, vanemast (eriti isast, kes olnud raamatusõber, lehelugeja, käinud näinud mees), koduümbruse maastikest ja loodusest, koerast Sammist, kodujärve muinasjuttudest, karjalugudest, külatänava seiklusist, vallakooli ja Räpina kihelkonnakooli juhtumusist ning lõpuks elamusrikkast, ent tulemusteta edasiõppimisreisust Jõhvi. Eriti koolilood (rääit. laeronijast, „numbripanejast“ jm.) on jutustatud toreda huumoriga, seejuures ometi asjalikult, usutavalt ja õiglaselt, ilma literatuursuset ja idealiseerimiseta. See on iseloomustav kogu raamatule. Vahtra jutustab endast ebameeldivaid asju sama tõemeelega kui häid, ja see äratarki usaldust ta mälestiste vastu.

Vahtra jutustus on napp ja tihe, ta ei laiuta ega tüüta. Vastupidi, ta lõpetab loo siis, kui lugeja nauding on kõige intensiivsem. See asjaolu on Vahtra raamatu üheks positiivsuseks. Aga sel on muu hulgas ka lihtne ja inimlik põhjus: autori tõeliste mälestiste hõredus. Vahtra lapse-

põlvemälestiste stiilis tundub midagi aholikku, nagu oleks Aho mõningate laastude ja teose *Kas mäletad* —? lapsepõlvpeiltide stiil teda kuidagi inspireerinud. Saatesõna kirjutaja ja teoses esinev tegelane J. Ainelogi („Punpärk“, Bundberg) on märganud teose stiilis aholikke jooni.

Igatüüpi on oma lapsepõlvest ja koolieast meeles midagi analoogilist. Oma mälestused ärkavad lugejas ja autori jutustus saab sellest nagu enam jume ja haaravust.

Vahtra raamat tähistatakse kaanelehel mälestiste I osaks. Ootame huviga järgmiste osade ilmumist. Sel teosel on toitva karbonaadi maitset ja isiklikult hindaksin Vahtra raamatut kolmest kõige paremaks.

Illustratsioonidega Vahtralt ja Peernalt võib olla rahul.

August Palm.

Arno Raag: Öudne õõ. Noorsoojutustis. E. K.-Ü. „Postimehe“ kirjastus Tartus 1934. 42 lk. Hind 50 senti.

Käesolev noorsoo-jutustis käsitleb meie viimase vabadusvõitluse alguse kajastust külaühiskonnas ja nooruki-sõjapagulase esimest õudset sõjaõõd. Öuduste ning kannatuste reas on sõjaõudused ning -kannatused kahtlematult kohutavamaid ning raskemaid, mille talumine nõuab tugevat kehelist kui ka vaimset tervist. Meie töös karastatud rahvas kandis kodumaa raskeil katsepäevil kõik sõjaheitlused sangarlikult. Usk, lootus ja julgus saatsid meie sõdalasi võidule — kibedate võitluste kaudu.

„Öudne õõ“ on kümneaastase koolipoisi vaatenurgast nähtud sõjaepisood. Need on karastamata noore sõjaelamused ning lahingu- (täpsamini küll: luure-) õudused. Jutustise alg-osas valitseb küll alles rahulik olukord. Endel — nii noore kangelase nimi — õpib algkoolis. Detsembrikuus aga suletakse kool, sest vaenuväed on tunginud maale, sõjategevus ligineb. Vanematega sõjapiirkonnast põgenedes kukub Endel kahuritule all hobuse lõhkudes vankrilt teekonarale ja satub kahe Eesti piiluri seltsi. Nõnda täitubki nooruki soov saada vanemate vendade eeskujul sõjaliniile, kuid sellega saabub ka kümneaastase kangelase *õudne õõ*.

Autoril on õnnestunud edasi anda episoodi piilurite taktikast üsna põnevalt ja poisikese „mehisest“ vastupidavusest, leidlikkusest ning julgusest saame kaunis usutava pildi, kuigi mõnel momendil küsiksime: kas sõjatõeluses kõik just nõnda läheb? Kuid häda karastab ju kiiresti: seepärast võib jutustise lõpul noor kangelane temale antud sõjaülesande täita hiilgavalt.

Sellelaadised positiivselt meelsustatud ning noori vapraile tegudele julgustavad noorsoo-lookesed on nõutavaks lisandiks meie noorsoo lugejelaual.

Raamatukesse on libisenud ka paar pisikest komistust: lk. 37 märgitakse „vankrad — vaenlased“ pro venelased ja lk. 39 esineb „mind ja Jaani“ pro mind ja Jaaku.

A. Valgla.

Aleksis Kivi: Nõmmekingsepad. Komöödia viies vaatuses. Tõlkinud Fr. Tuglas. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus 1934. 175 lk. Hind 2 kr.

Mäletan, et tutvusin *Nõmmekingseppadega* esmakordselt „Vanemuises“, vististi 1923. a. sügisel. Ettekandest ei jäänud mingit jõulist ega stiilset muljet, rääkimata, et selle põhjal oleks võinud pidada teost maailmakirjandusse küündivaks. Seks oli mäng liiga verevaene, stiililage ja hingeeluliselt sügavuseta. On püsinud mulje, et seal peenendatud karakterkoomika asemel oli rõhutatud enam teose jantlike võimalusi. Vististi jäi *Nõmmekingsepad* meie muudelgi lavadel Pakkala *Parvepoiste* varju, kuigi viimane kirjanduslike väärtuste poolest ei kannata eelmisega võrdlust. Ka oli *Nõmmekingseppade* eestikeelne tekst ilmsesti mannetu,

mis ettekande taset veelgi madaldas. Alles hilisem tutvumine teosega alguskeeles ja prof. V. Tarkiaimeni uurimisis õpetas selle väärtust õieti tajuma, mida tõhusalt täiendas veel *Nõmmekingseppade* nägemine Soome Rahvusteatri ettekandel ja kuulmine, millises kõrges arvamises on soome publik ise oma meistrikomöödiast. Aasta-aastalt korduvaist ettekandeist hoolimata on *Nõmmekingseppade* etendused iga aasta uuesti teatrisündmuseks Helsingis.

1929. a. sügisel mängiti Helsingis Rahvusteatri mõne aja tagant jälle ka E. Viide *Pisuhända*. Oleme harjunud hindama seda teost parimaks, mis meil komöödia alal kirjutatud, ja läheme *Pisuhänna* ettekandele ikka jälle teatava piduliku meeleoluga. Helsingis aga oli *Pisuhänd* möödaminevaks täitetükiks, mis jäi täiesti muude päevakorras olnud lavastuste varju. — Nii on kummagi maa esindavama lavateose saatus naabermaal ühesugune. Ei maksa ka palju imestada. Iga teos, olgu ta kui üldinimlik tahes, on tihedas seoses autori maa ja rahvaga, oma maa vaimueluga ja oma rahva hingelaadiga ja leiab loomulikult kõige paremat mõistmist oma publiku poolt. Nii omaseks kui Soomes ei saa *Nõmmekingseppade* meil kunagi ja *Pisuhännal* — pealegi kirjanduslikult nõrgemal — pole Soomes niigi palju pinda.

Nõmmekingseppade edu üheks pidurdajaks meil on olnud väärilise tõlke puudumine (kuidas on selle poolest lugu *Pisuhännaga* Soomes, pole teada). See takistus on nüüd Eesti Kirjanduse Seltsi poolt A. Kivi juubeliks kõrvaldatud ja meie teatrid ongi äsja uue tekstiga (ja parema lavatasega) tõepoolest senisest suuremat edu saavutanud.

Teosest endast ei tarvitse siin sisuliselt juttu teha. Selle kohta leidub asjatundliku hinnangut eesti keeleski V. Tarkiaimeni pikemas eluloolises essees *Aleksis Kivi* ja lühemalt teose sissejuhatuses. Kõnelgem seepärast vaid tõlkest.

Fr. Tuglase valmistatud tõlke lugemine pakub tõsist ja ootuspärast naudingut. Vaevalt suudame aimata, kui palju vaeva ja mõttetööd see on nõudnud, kuni see meile nii suupäraseks on küpsnud. Tuglas on jälle kord meisterliku näite andnud oma toredast rahvakeele tundmisest ja selle stiilsest rakendusest. Siiski ei võinud see komöödia *Seitsme venna* teenelelise tõlkijale olla enam eriti kõvaks pähklis.

Tekstide pidevamaks võrdlemiseks polnud kahjuks mahti, kuigi see kindlasti oleks olnud õpetlik. Nautides tõlke stiililisi ja keelelisi võluisid, tegin lugemisel siiski paar-kolmkümmend küsimärki leheservale, kus tekstil nagu poleks olnud täit kõla. Esitan siin neist olulisemad:

Lk. 13 ei rahulda lauseosa „Kuid et ta pidigi oma naise ja lapse maha jätma...“ (soome keeles „...mutta voi että taisi hän jättää vaimon ja lapsen...“) — tõlgiksin: „Kuid miks pidi ta küll oma naise ja lapse maha jätma...“ — Lk. 15 ei tahaks leppida väljendiga „Ei näi aga veel liivaritki kodus...“, mille asemel ütleksin: „Aga liivarit ei ole veel kodus näha...“ — Samuti ei tundu mulle küllalt loomulik tõlkida (lk. 16) — „...siit aga saavad jalamarsil minna“, vaid ennem juba „...siit aga kõmpigu jala.“ — Ütlus lk. 21 „Ma pean nutma“ on minu meelest eesti keelele võõras ja sõnasõnaliselt tõlgitud („Minun täytyy itkeä“) — tõlgiksin: „Mulle tuleb nutt peale.“ — Ühele soome keele tundjale on olnud võõrastav kuulda *Nõmmekingseppade* ettekandes Tuglase teksti järgi sõnasõnalist tõlget vanasõnast „Suo siellä, vetelä täällä, eikä kuivaa kussaan“ (lk. 30), mille mõte väljendub eesti vanasõnas „Vihma käest räästa alla.“ — Lk. 41—42 on lause: „...ärge pistke midagi h a m b a p r a o v a h e l e n i n g ä r g e k ä i g e r i n g i k u i k o l g i g a h ä r g“, mille eelistaksin tõlkida: „...ärge pistke midagi hambaauku ja ärge käige ringi kui härg, kel laud silme ees.“ — Ei ole rahvakeelne öelda: „Kuid sa püsid selles kindlalt, mis sa tunnistasid...? — Selles püsin.“ (lk. 59); eelistaksin: „... kas jääd kindlasti selle juurde...?“ Üldse leidub tõlkes suurepärase lopsaka

rahvakeele seas siin-seal mõningaid liiga literatuurseid sõnu ja käände, mis mõjuvad võõrkehadena. — Lk. 60 esineb „sage suits“ pro 'paks, tihe suits'. — Väheõnnestunud on minu meelest ka sõna 'saavutama' tarvituse kontekstis: „Ja rebane on jänesele sedasama, mis meile nälg, mis mõnegi inimeselapse on saavutanud ning lõppeks surmanud“ (lk. 76). — Arusaamatuks jäi mulle „...saad vastu lõbemeid!“ — algupärandid selgub, et 'vastu kõrvu'. — Lk. 110: „Jah et mina oleksin sind vargaks nimetanud?“ on algtekstiga („Sanoinko sun varkaaksi?“) võrreldes tarbetult sõnarohke ja ebaimlikas. — Samuti häirivad pisut 121. leheküljel „hõõrun sinuga riidu“ (pro 'norin') ja „jätan su siis oma õnne najaale“ (pro 'saatuse hooleks'). — Mõisteliselt selguselt ebaõnnestunud on lk. 129: „Lõõb Eskole kõrva pihta“ või „Annab Eskole vastu kõrvu“. — Tuglas tarvitab „Münkhäusen“, kuna meil seni vist on kirjutatud „Münchhausen“. Veel on õiendada sissejuhatuses (lk. 6—7) nähtavasti trükkiveana kaks korda esinev „Palajoe“ küla Kivi sünnikohana, peab muidugi olema „Palojoe“.

Jätkeb neist näiteist, millest mitmed on vaieldavad nagu maitse küsimused kunagi. See nipe-näpe ei suuda muidugi varju heita meisterlikule tõlkesooritusele.

August Palm.

Eesti muusika almanak I. Eesti Akadeemilise Helikunstnike Seltsi (EAHS) väljaanne nr. 1. Tallinn 1934. 80 lk. Hind ?

Selle EAHS-i esimese väljaande puhul peab alla kriipsutama EAHS-i püüete suunda ja tähtsust, sest need on juhitud peaaesjalikult meil üli-väga unarusse jäänud muusikateaduslikule alale ja hoolitsuselt seni kaugemale kui teisele kohale surutud instrumentaalmuusika poole. Viimase nähtuse suhtes annab almanahhis leiduv ja mõningate võib-olla asjatute hinnangutega liidetud ülevaade „Kümme aastat „Eesti Akadeemilise Helikunstnike Seltsi“ tegevust“ selge kujutluse. Ei ole siinkohal tahetud alahinnata Eesti Lauljate Liidu laiaulatuselist koorilaulu-kultuuri edendamist ja populariseerimispropagandat. See oli ja on omaette vajalik. Tundub aga, et sel pole puudunud oma varjukülgi: instrumentaalmuusika ja suurem muusikaline vorm üldse on leidnud vähem tähelepanu, hindamist ja võimalusi jõuda võrdsele tasemele koorilaulu arenemisega. Seda on kahtlemata märgatud EAHS-i ringkonnis ja nii ongi tekkinud tahe juhtida tegevusi sinnapoole, et ka meie muusikaelu juhtivale tegelasile (laias mõttes) pakkuda virgutavat ja kindlas sihis edasi arendavat. Teatud määral selles mõttes tuleb hinnata ka esimest eesti muusika-almanahhi.

Mis puutub almanahhis avaldatud kirjutistesse, siis paistab sealt eriti välja H. Tampere artikkel „Mõningaid mõtteid eesti rahvaviisist ja selle uurimismeetodist“. Selles on rõhutatud olulist momenti, et rahvalaulu uurimine peab baseeruma täpsa objektiivse vaatluse ja analüüsi alusel, sest „tekst, viis ja esitamistavad“ on tervik. Kuid paljas vaatlus meid ei rahulda. Seda ehk eriti nüüd enam mitte, mil vanem rahvalaul vaibumas. Ja H. Tampere on sellepärast võtnudki oma korjamiskäikudel tarvitusele eksperimendi, sest ainult teatud vajalise ja otse parajal momendil laulikule antud ülesande lahendamise võib aidata selgust tuua ikka esile kerkivate erinevuste ja nende põhjustegi mõistmiseks. Ühtlasi näitab Tampere oma artiklis paljudele rahvalaulu eksaktse uurimise võimalustele, mis meil seni pole leidnud tähelepanu, veel vähem kasutamist. Rõhutada tuleb seda sellepärast, et see annab hoopis uue arusaamise ka meie rahvalaulu prosoodiast, mida juba kaua aega on käsitletud paanenud seisukohast nii meie gümnaasiumes kui ka ülikoolis. Kõike olulist siin ära tuua oleks asjata. Loodetavasti leiab artikkel laialist tähelepanu. Teatud

määral on õnn, et see sattus just muusika-almanahhi, sest peale rahvalaulu uurimisalaga tutvustamise on see selgitav ja vast virgutavgi meie muusikainimeste muusikateadusliku arusaamise, muusikateaduse hindamise suhtes üldse.

Teistest kirjutistest on kahtlemata huvitav Rud. Tobiase üheksa-aastaselt kirjutatud helitöö esiletoomine ühes analüüsi-ga. Kuivõrt on sobiv kirjutis „Pillikooridest“ seal, kus ruumi nagu napilt ja tähtsamat jäänud käsitamata, jäägu lahtiseks. Omal kohal on mõited eesti muusika propageerimisest ja rahvuslikust muusikast. Neis peitub tõeteri ja tegeliku elu lähedust. Üldiselt võttes oleks kirjutiste osa võinud olla tunduvalt tüsedam.

Almanahhi *in memoriam* osast paistavad enam silma kirjutised P. Ramulist ja L. Neumanist. Üldiselt tahaks nende puhul märkida, et ei pruugiks piirduda niivõrt n. ö. „ametliku elukäigu“ üksikasjade loendusega, vaid peaks esile tõstma kuidagi inimest kui indiviidi, kelle loova vaimu viljana — olgu siis mil viisil tahes — on järele jäänud püsivaid väärtusi.

Informatsiooni-osast on tegeliku elu seisukohalt hinnatav EAHS-i filharmoonilise sektsiooni poolt koostatud eesti helitööde nimestik. Kuigi seal on tähendatud, et selles leiduvad puudused ei olene sektsioonist, olgu mõnda nähtust puudutatud. Esijoones on tähelepanav, et ühe autori teatud (näiteks sümfooniliste) teoste järjekord on juhuslik. See peaks millegagi oie-ma põhjendatud. Ja pealegi oleks teoste valmimisaeg väga oluline ja märkimisväärne. Läbi vaadates sümfoonilisi teoseid tundus, et midagi on jäänud välja. Hiljem selgus, et on asetatud kammermuusika alla. See oli keelpillide orkestrile kirjutatud H. Elleri eieegia P. Ramuli mälestuseks. Kas siiski ei tuleks eraldada keelpillide orkestrit kammer-orkestrist?

Järjestamises valitseb juhuslikkus ka H. Sakaria poolt koostatud ülevaates eesti muusika-asutistest, -ettevõtteist ja -tegelastest. Võrdlemisi kirju materjali juures on tähele panemata jäänud mõned muudki puudused. Näit. on kontserte korraldavate asutiste puhul kolme teatri kohta antud mõnerealine ülevaade nende tegevuskäigust, märkimata aga on jäänud allikad ja literatuur selliste andmete saamiseks. Ja see oleks olnud ometi palju vajalikum.

Tundub, et informatsiooni-osas oleks vajanud äramärkimist ka see vähene literatuur, mis kuidagi puudutab meie oma muusikaelu nähtusi ja osalt muusikateadustki. Muidugi võib see saada teoks edaspidi.

Lisaks eeltoodule sisaldab almanahh õige arvukalt igasuguste muusikaga kuidagi seotud isikute, kirjastuste, äride ja tööstuste aadresse, mis kahtlemata tarvilik. Otstarbekohasuse mõttes oleks ehk siingi võinud kuidagi neid liigitada omaette gruppidesse.

Lõpuks leidub almanahhis ka esperantokeelne sisukokkuvõte, mis küll kuidagi ei suuda nii laiaulatuslikult teha sisu kättesaadavaks asjast huvitatud muukeelseile, kui seda oleks võimaldanud kas inglise-, prantsuse- või saksakeelne ülevaade. Kuid nagu juba tähendatud, on selle almanahhiga esimene samm astunud; tahe, kogemused ja uued kaalutlused annavad edaspidi ikka paremaid tulemusi.

K. Leichter.

Alandatud hind kuni 25. detsembrini 1934.

Esimene suurteos Eesti kihelkondade tundmaõpp. alalt!

Prof. J. Köpp

Tartu Ülikooli rektor, usuteaduse prof., Laiuse õpetaja 1909. a. kuni 1922. a.

Laiuse kihelkonna ajalugu

**Umbes 700 lehekülge suures kaustas,
rohked illustratsioonid kriitpaberil.**

Kõigis kultuurmaades on kohalik ajalugu — linnade, maakondade ja kihelkondade ulatuses — leidnud viimastel aastakümnetel aina suurenevat tähelepanu. Meie ajaloo maaeluline struktuur nõuab suurema rõhu panemist just laialiste rahvahulkade olukorra tundmaõppimisele, ning seetõttu tuleb meie teadlaste üksmeelse veendumuse järgi kõige ostarbekohasemalt uuritavaks maa-alaliseks ühikuks tunnistada kihelkond.

Esimene põhjalikuma teosena kihelkonna mineviku alalt on valminud PROF. J. KÖPULT «LAIUSE KIHELKONNA AJALUGU», mis on pikema, üle 15 aasta kestnud uurimistöõ vili. Selles on käsitletud ühe meie kodumaa suurema kihelkonna sisu- ja sündmusrikast minevikku, eriti aga tema rahvastiku elu esiajaloolisest ajast peale.

Metoodiliselt küps, sisult põhjalik ja käsitusviisilt paeluv — selline on käsikirja läbi vaadanud ajalooteadlaste arvamine selle teose kohta.

Kuna käsikiri on valmis, siis läheb raamat trükki kohe 1935. a. algul ja ilmub ka samal aastal. Et trükkida raamatut ainult vajalikul eksemplaride arvul, on avatud raamatule

ETTETELLIMINE SOODUSTATUD TINGIMUSTEL:

1. Raamatu hind pärast selle ilmumist trükist on **8 kr. 50 s.** brošeeritud ja **10 kr. 50 s.** nahkköites eksemplari eest.
2. Sellekohasel planketil (mida saab Eesti Kirjanduse Seltsilt) antud ettetellimisel ilma sissemaksuta on raamatu hind **6 kr. 50 s.** brošeeritud ja **8 kr. 50 s.** nahkköites eksemplari eest, mis tasutakse ühes raamatu saatekuludega posti lunamaksuna pärast raamatu ilmumist.
3. Ettetellimise juures **2 krooni sisse makstes** on raamatu hind **5 kr. 50 s.** brošeeritud ja **7 krooni** nahkköites eksemplarilt. Ülejääk tasutakse ühes raamatu saatekuludega posti lunamaksuna raamatu vastuvõtmisel.
4. Ettetellimise juures kõik ära makstes (posti jooksvale arvele nr. 20-36) on raamatu hind ainult **5 kr.** brošeeritud ja **6 kr. 50 s.** nahkköites eksempl. Tellija saab raamatu selle ilmumisel posti kaudu ilma saatekuludeta.

Valigu igaüks omale kõige vastavam ettetellimise moodus ja teatagu sellest

EESTI KIRJANDUSE SELTSILE

Tartus, Suurturg nr. 12. Telefon 6-01. — Posti jooksev arve 20-36.

**Tehke seda kohe, sest soodustatud tingimused maksavad ainult
25. detsembrini 1934.**

Tellimised 1935. a. peale.

Populaarteaduslik seeria

ELAV TEADUS

IV aastakäik

Aastas 12 raamatut à 80—120 lk., rohkete illustatsioonidega.

Tellimishind	
ühes saatekuludega:	
Aastas	Kr. 9.—
Poolaastas	„ 5.—
Veerandaastas	„ 2.75
Üksiknumber	„ 1.—

Aasta tellimishinda Kr. 0.—	
võib tasuda osakaupa ²⁴	
Tellimisel	Kr. 3.50
1. aprilliks	„ 2.50
1. juuliks	„ 2.—
1. oktoobriks	„ 1.—

K ö i d e:

Iluköide 12 raamatut	Kr. 5.—
„ 6 „	„ 2.50
„ 1 „	„ —.50

Rahvaraamatukogude köide	iga raamat	Kr. —.40
--------------------------	----------------------	----------

Biograafiline seeria

SUURMEESTE ELULOOD

III aastakäik.

Aastas 6 raamatut à 120—160 lk., piltidega.

Tellimishind	
ühes saatekuludega:	
Aastas	Kr. 7.50
Poolaastas	„ 4.—
Üksiknumber	„ 1.50

Aasta tellimishinda Kr. 7.50	
võib tasuda osakaupa:	
Tellimisel	Kr. 3.—
1. aprilliks	„ 2.50
1. juuliks	„ 1.25
1. oktoobriks	„ —.75

K ö i d e:

Iluköide 6 raamatut	Kr. 2.50
„ 1 raamat „	„ —.50

Rahvaraamatukogude köide	iga raamat	Kr. —.40
--------------------------	----------------------	----------

Kirjanduslik kuukiri

EESTI KIRJANDUS

XXIX aastakäik.

Aastas 12 numbrit, à 60—80 lk., piltidega.

Tellimishind ühes saatekuludega:

Aastas	Kr. 5.—
Poolaastas	„ 2.50

Veerandaastas	Kr. 1.25
Üksiknumber	„ —.50

Tellides maksta raha Seltsi posti jooksvale arvele nr. 20-36 või saata Seltsile kirjas väikestes postmarkides. Tellida saab ka ajakirjana kõigist postkontoreist.